

Алтернативни извјештај о примјени Конвенције о правима особа с инвалидитетом Уједињених нација за Босну и Херцеговину

**Алтернативни извјештај о примјени
Конвенције о правима особа с инвалидитетом
Ујединјених нација за Босну и Херцеговину**

Сарајево, 2014

Издавач**MyRight** - EMPOWERS PEOPLE WITH DISABILITIES

Сарајево, Јосипа Стадлера 11

Тел/Факс: +387 (0) 33 657 563

[www. myright.se](http://www.myright.se)**За издавача**

Бинаса Горалија

Извјеститељица

Лејла Сомун-Крупалија

Лектура

Керим Звиздић

Рецензија

Фикрет Зуко

Дизајн и ДТП

T&T concept d.o.o. Sarajevo

Штампа

SaVart M d.o.o. Sarajevo

Тираж

300

Датум издавања

април/травањ 2014. године

ЦИП

Садржај

Предговор.....	4
1. Сажетак извјештаја.....	6
2. Опште препоруке Алтернативног извјештаја за БиХ за побољшање положаја особа с инвалидитетом.....	7
2.1. Појединачне препоруке особљу јавних институција.....	11
3. Увод.....	12
3.1. Контекст БиХ.....	12
3.2. О Алтернативном извјештају за БиХ.....	14
4. Кључна питања за особе с инвалидитетом.....	15
4.1. Особе с инвалидитетом су спријечене да активно учествују у друштву.....	16
4.2. Дискриминација на основу узрока и околности настанка инвалидности.....	26
4.3. Недостатак услуга у областима образовања и здравства.....	29
4.3.1. Образовање.....	30
4.3.2. Здравство.....	33
4.4. Сиромаштво особа с инвалидитетом и њихових породица.....	38
4.5. Дискриминација особа с инвалидитетом од стране особља јавних институција које су пружаоци услуга.....	44
Библиографија.....	48
ДОДАТАК I – Организације особа с инвалидитетом које су учествовале у изради извјештаја.....	50
ДОДАТАК II – Опис структуре испитаника/ца.....	52
ДОДАТАК III – Методологија мониторинга.....	53
Скраћенице.....	59

Предговор

Извјеститељица Алтернативног извјештаја о примјени Конвенције

Лејла Сомун-Крупалија

Теренски координатори/це

Адиса Памук, Јасминко Бијелић, Јасна Ребац, Јелена Мишић и Милорад Јовић

Реализатори/це мониторинга

Елма Дандић, Татјана Косак, Алмир Јахић, Иван Приморац, Синиша Телебак, Тима Мусић, Алија Муратовић (преминуо прошле године), Ениса Братовић, Нермина Омеровић, Бранкица Јокић, Предраг Радојчић, Љиљана Јелисић, Градимир Крагић, Едиб Скулић, Миленко Трипуновић, Душан Ђукановић, Рукиб Шкиљо, Гордана Ступар, Зорица Марковић, Младенка Михајловић, Борис Цвјетковић, Гојко Шурбат, Ирфан Кулић, Мелита Чано, Амра Трго, Џевад Камбер, Хамида Чомор

Гестовни тумачи и асистенти/це

Адила Зукић, Ренато Кричанчић, Сафета Баковић, Рајко Кличковић, Теа Сидро, Јасминка Прохо

Монитори система

Зоран Добраш, Фикрет Зуко, Сувад Захировић

Монитор медија

Жељко Бајић

Аналитичари/ке података

Ира Адилагић, Елмедин Лело, Ведран Станић

Сарадници/це из регионалног уреда DRPI - Центар за оријентацију друштва

Радош Керавица, Милош Миловановић, Соња Васић

Сарадници/це и пријатељи/це који су помогли савјетима и искуством при изради извјештаја

Амира Крехић из Уреда омбудсмена БиХ, те Мухамед Брацо Џемиџић и Срђан Диздаревић из Хелсиншког комитета за људска права у БиХ

Кординачица пројекта „Према имплементацији Конвенције о правима особа с инвалидитетом УН - оснаживање особа с инвалидитетом у БиХ“

Наташа Марос

Босна и Херцеговина је ратифицирала *Конвенцију о правима особа с инвалидитетом*, као и *Опциони протокол* у марту 2010., а у прољеће 2013. године држава је послала свој *Иницијални извјештај* Босне и Херцеговине о примјени *Конвенције о правима особа с инвалидитетом* УН Комитету за права особа с инвалидитетом.

Овај *Извјештај у сјени* или *Алтернативни извјештај о примјени Конвенције о правима особа с инвалидитетом*, у складу с препоруком *Конвенције* и мотом свих особа с инвалидитетом „Ништа о нама без нас“, представља налазе свеобухватног мониторинга поштивања права особа с инвалидитетом. Већина особа које су учествовале у пројекту мониторинга су особе с различитим врстама инвалидитета из 65 организација особа с инвалидитетом окупљених у пет коалиција у исто толико регија у Босни и Херцеговини. Радом на пројекту је координирао представнички уред организације MyRight у Босни и Херцеговини.

Ово је независан *Извјештај у сјени* рађен без помоћи и подршке државе и власти, али уз подршку невладиних организација које се баве питањима људских права у Босни и Херцеговини. Рађен је по DRPI (*Disability Rights Promotion International*) методологији и представља цјеловиту слику стања поштивања људских права у Босни и Херцеговини, онако како је доживљавају саме особе с инвалидитетом.

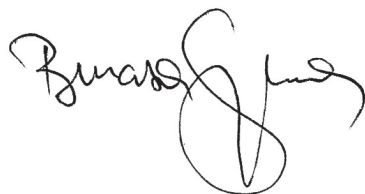
Овај *Извјештај* представља само мали дио богатства, способности, снага и посвећености коју особе с инвалидитетом у Босни и Херцеговини имају и спремне су уложити како би допринијеле побољшању свог положаја у друштву кроз праћење поштивања права која су им гарантирана *Конвенцијом о правима особа с инвалидитетом*.

Захваљујемо се донаторима, организацијама Austrian Development Cooperation и Light for the World, такође из Аустрије, које су препознале потребу за оваквом врстом активности и обезбиједиле финансијска средства за имплементацију. Захваљујемо се и Шведској међународној агенцији за развој (SIDA), која подржава рад организације MyRight у Босни и Херцеговини.

Такође се срдечно захваљујемо свим учесницима/ама, појединцима/кама и организацијама, који су радили директно на пројекту „Према имплементацији Конвенције о правима особа с инвалидитетом УН - оснаживање особа с инвалидитетом у БиХ“ и дали допринос изради овог извјештаја, а чија су имена напријед наведена.

Директорица уреда MyRight у Босни и Херцеговини

Бинаса Горалија

1. Сажетак извјештаја

Овај извјештај је настао у оквиру пројекта *“Према имплементацији Конвенције о правима особа с инвалидитетом УН - оснаживање особа с инвалидитетом у БиХ - “Towards the implementation of the UN – Convention–empowerment of persons with disabilities in Bosnia Herzegovina“ (Project number 00866) 2012-2014.* Сврха извјештаја је представити стварно стање у којем живе особе с инвалидитетом у БиХ, користећи се методологијом Међународне промоције права особа с инвалидитетом - Disability Rights Promotion International (DRPI).

Извјештај је настао у периоду од новембра 2013. до јануара 2014. године, и то на основу три извјештаја о мониторингу права особа с инвалидитетом:

- извјештај о мониторингу система (законодавног и политичког оквира који третира особе с инвалидитетом);
- извјештај о мониторингу индивидуалних искустава особа с инвалидитетом;
- извјештај о мониторингу медија (њиховог третирања особа с инвалидитетом).

У изради извјештаја учествовале су особе с инвалидитетом, свих видова инвалидитета, укључујући и родитеље дјеце с инвалидитетом, као и експерти из области инвалидности из свих дијелова БиХ, с високим нивоом партиципативног дјеловања, консултација и сарадње.

Закључено је да су кључна питања за особе с инвалидитетом данас у БиХ:

- немогућност друштвеног учествовања и инклузије;
- дискриминација по основу узрока инвалидности;
- недостатак услуга потребних особама с инвалидитетом, а нарочито у областима образовања и здравства;
- сиромаштво особа с инвалидитетом и њихових породица;
- дискриминација особа с инвалидитетом од особља јавних институција пружалаца услуга.

За свако питање је наведен опис тренутног стања законодавства, те примјери из свакодневног живота и искустава особа с инвалидитетом, који указују на висок степен дискриминације и неједнакости особа с инвалидитетом у односу на кључна питања.

Осим анализе три извјештаја о мониторингу урађена је и анализа државног *Иницијалног извјештаја БиХ* о провођењу *Конвенције УН о правима особа с инвалидитетом*, који је послан УН Комитету за права особа с инвалидитетом, на основу које ће бити припремљена питања представницима државе Босне и Херцеговине за састанак у Женеви.

2. Опште препоруке Алтернативног извјештаја за БиХ за побољшање положаја особа с инвалидитетом

Препоруке како би држава омогућила особама с инвалидитетом да активно учествују у друштву:

- сви нивои власти морају предузети мјере и активности на подизању свијести цијелог друштва о правима и могућностима особа с инвалидитетом с циљем борбе против стереотипа, предрасуда и штетних поступака према особама с инвалидитетом, укључујући и оне засноване на доби, полу, LGBT, итд;
- на свим нивоима власти обезбиједити механизме за досљедну примјену свих стандарда приступачности простора и услуга са јасним обавезама за све учеснике/це у том процесу, укључујући и санкције за њихово непоштивање;
- у буџетима локалних заједница и на другим нивоима власти осигурати средства за обезбјеђење потребних мјера приступачности, као што су прилагођавање објеката јавне намјене и провођење сталног мониторинга примјене стандарда архитектонске приступачности, обезбјеђивање услуга гестовног превођења, израда натписа и материјала на Брајевом писму, итд. као једном од сегмента које локални акциони планови у области инвалидности рјешавају;
- законима и другим подзаконским актима на свим нивоима власти регулисати успостављање система пружања услуга персоналне/личне асистенције у свакодневном животу с циљем обезбјеђења једнаких могућности;
- развијати различите програме и мјере којима ће се јачати способности породица особа и дјеце с инвалидитетом у смислу знања и вјештина неопходних за боље функционисање особа и дјеце и породица у друштву и превенцију институционалног збрињавања дјеце с инвалидитетом;
- законски регулисати учешће организација особа с инвалидитетом на свим нивоима власти у процесима консултација и доношења одлука значајних за особе с инвалидитетом, те у буџетима и на друге начине осигурати потребна финансијска и друга средства за ту намјену;
- радити на подизању свијести и развијању других капацитета појединаца/ки с инвалидитетом и организација особа с инвалидитетом да користе механизме забране дискриминације, као алат за остваривање прокламованих права и слобода на свим нивоима власти;
- законски регулисати обавезу пружалаца услуга свих видова јавног транспорта и осигурати да се јавни транспорт учини приступачним за особе с инвалидитетом;

- законима и другим подзаконским актима на свим нивоима власти регулисати питања приступа информацијама особа с инвалидитетом у њима доступним форматима и техникама (гестовне тумаче, Брајево писмо, увећати штампу, аудио и електронски записи, поједностављени текст и други невербални начини дистрибуције информација, стандардизација приступачности интернет страница јавних установа, а слијепим и слабовидним особама дозволити употребу факсимила), те за те намјене у буџетима осигурати средства;
- осигурати равноправно судјеловање особа с инвалидитетом у изборном процесу на начин и по стандардима УН, што подразумијева приступ без архитектонских баријера, осигурање механизма за тајно гласање, те изборне материјале и гласачке листиће у свим приступачним форматима.

Препоруке за елиминацију дискриминације особа с инвалидитетом:

- законима на нивоу ентитета ФБиХ и РС не правити разлику у праву на средстава за подршку за једнаке могућности између особа с инвалидитетом на основу узрока настанка инвалидности;
- у уставима и законима којима се дефинише уживање људских права и темељних слобода као и у *Закону о забрани дискриминације БиХ* експлицитно навести и забрану дискриминације по основу инвалидитета;
- у законодавству БиХ ускладити дефиницију инвалидитета са дефиницијом из *Конвенције о правима особа с инвалидитетом*; приликом креирања дефиниције инвалидитета узети у обзир значај утицаја околинских фактора и укључити их у дефиницију;
- осигурати институционални механизам за утврђивање статуса особа с инвалидитетом и усвојити јединствене критерије процјене статуса особа с инвалидитетом, без обзира на узрок настанка инвалидности.

Препоруке за осигурање основних услуга у области образовања и здравства особама с инвалидитетом:

- ускладити принципе квалитетног инклузивног образовања са *Конвенцијом о правима особа с инвалидитетом* на свим нивоима образовања, те осигурати финансијска и друга потребна средства за његову примјену. У овај процес укључити надлежна министарства образовања, педагошке заводе, средства јавног информисања и невладине организације, а нарочито организације особа с инвалидитетом;

- елиминисати све дискриминаторне изразе у области образовања из законских и других подзаконских аката, те их усагласити са дефиницијама из *Конвенције*;
- законима и другим подзаконским актима на свим нивоима власти регулисати успостављање система пружања услуга асистенције у образовању као подршку инклузији дјече и особа с инвалидитетом у опши систем образовања, те у буџетима осигурати средства за ове намјене;
- обавезати министарства образовања и надлежне институције локалне заједнице да у буџетима одвојено планирају средства за подршку инклузивном образовању, што укључује: осигуравање архитектонске приступачности, набавку потребних ортопедских, тифлотехничких и других помагала, наставних средстава и учила, уџбеника и друге литературе, у приступачним форматима и техникама, као и осигуравање других видова подршке (асистенти/це у настави, тумачи знаковног језика, персонални асистенти/це и сл.);
- хитно обавити процјену приступачности свих образовних и здравствених институција и зграда, за све нивое образовања, те примјеном санкција и других мјера осигурати њихову приступачност;
- у све програме образовања наставног особља обавезно укључити дио едукације о инклузивном образовању;
- обезбиједити опсервацију дјече с инвалидитетом у оквиру образовне средине у којој се налазе, без измјештања ради опсервације;
- преиспитати стандарде процјене инвалидности код дјече, те сходно томе и пријем дјече с инвалидитетом у дневне центре и друге врсте институционалне његе, како се из редовног образовног процеса не би искључила дјеца која могу похађати инклузивну наставу;
- увести сертификирање наставног и другог особља које се бави процјеном степена инвалидности дјече, те њиховим способностима и могућностима;
- законима и другим подзаконским актима на свим нивоима власти осигурати свим особама с инвалидитетом право на здравствену заштиту;
- у ентитетским законима о здравственом осигурању јасно прецизирати критерије за додјелу помагала особама с инвалидитетом, који ће им осигурати личну покретљивост и могућност укључивања у друштвене токове. Кроз ове критерије обезбиједити индивидуалан приступ и додјелу помагала према стварним потребама особе с инвалидитетом, а не само на основу дијагнозе;
- законима о здравственом осигурању у оба босанскохерцеговачка ентитета јасно прописати право на ортопедска, тифлотехничка и друга помагала за све особе с инвалидитетом, стандард квалитета помагала, критерије за њихово додјељивање, као и начин осигуравања средстава у буџетима за те намјене;

- развијати различите програме и мјере за подстицај рада на превенцији инвалидности;
- законима и подзаконским актима на нивоу босанскохерцеговачких ентитета јасно утврдити стандарде приступачности здравственим објектима и потребну опрему, те прописати обавезу њихове примјене у грађењу нових објеката здравствене заштите и утврдити временске рокове за прилагођавање постојећих објеката и набавку опреме.

Препоруке за смањење сиромаштва особа с инвалидитетом и њихових породица:

- законима на нивоу ентитета ФБиХ и РС утврдити социјални минимум за особе с инвалидитетом, увећан за трошкове које особа или његова породица имају због инвалидитета;
- законом уредити да се права у области социјалне заштите, њихов обим и начин остваривања утврђују по истим критеријима за све особе с инвалидитетом, независно од тога гдје живе и који су узроци и околности настанка инвалидитета;
- законима на нивоу ентитета ФБиХ и РС јасно одвојити давања за социјалну сигурност/минимум од давања која служе за подршку особама с инвалидитетом за једнаке могућности;
- законима и другим прописима, уз дефинисање јасне финансијске подршке, регулисати успостављање система услуга за подршку личној покретљивости, свакодневном функционисању и укључивању у друштво особа с инвалидитетом;
- у *Закону о раду у ФБиХ* и *Закону о раду РС* јасно дефинисати да се здравствена способност не сматра једним од услова за запошљавање особа с инвалидитетом, уколико су оне за одређени посао професионално оспособљене;
- законима о професионалној рехабилитацији, оспособљавању и запошљавању јасно утврдити критерије и механизме, укључујући и додатне стимулације за запошљавање особа с најтежим инвалидитетом;
- развити институционални систем рехабилитације и професионалне рехабилитације у оба босанскохерцеговачка ентитета - ФБиХ и РС који би се заснивао на истим принципима, а чије би се финансирање требало обезбиједити из буџета државних институција и фондова;
- провести реформу пензијско-инвалидског осигурања које ће укључити права особа с инвалидитетом и по основу инвалидности;

- законима на нивоу ентитета ФБиХ и РС утврдити обавезу институција власти на локалном нивоу да развију програме социјалног становања и становања у локалној заједници уз подршку за особе с инвалидитетом, те да у буџетима планирају средства за њихово провођење;
- радити на подизању свијести друштва о важности запошљавања особа с инвалидитетом као једнакоправних чланова друштва.

2.1. Појединачне препоруке особљу јавних институција

С циљем елиминације свакодневне дискриминације којој су особе с инвалидитетом изложене од стране особља јавних институција као пружалаца услуга, препоручује се:

- у Закону о забрани дискриминације и осталим законима у којима је прописана забрана дискриминације експлицитно навести и забрану дискриминације по основу инвалидитета;
- предузети мјере и активности на подизању свијести и развијању других капацитета појединаца с инвалидитетом и организација особа с инвалидитетом с циљем потицања на кориштење механизма забране дискриминације, као алата за остваривање прокламираних права и слобода;
- у све програме обука јавних установа, у сарадњи са организацијама особа с инвалидитетом, увести обавезан дио едукације о правима особа с инвалидитетом и превенцији њихове дискриминације, те дискриминације њихових породица (имајући у виду све различитости по доби, полу, LGBT, итд.);
- у све стратегије и акционе планове које доносе државне институције уградити и активности које ће имати за циљ подизање свијести друштва па и самих особа с инвалидитетом о правима особа с инвалидитетом, те планирати средства за реализирање тих активности.

3. Увод

3.1. Контекст БиХ¹

БиХ је административно сложена држава, дефинисана *Дејтонским мировним споразумом*², чији *Анекс IV* представља *Устав БиХ*. Према *Уставу*, БиХ је територијално уређена као сложена држава, састављена од два ентитета: ФБиХ и РС, те Дистрикта Брчко³. Уређење ентитета у БиХ је асиметрично - РС је централизирана са два нивоа власти: ниво ентитета и ниво општина (локални ниво), док је ФБиХ децентрализована, са три нивоа власти: ниво ентитета, ниво кантона (десет кантона) и ниво општина (локални ниво).

Уставом БиХ дефинисано је да је БиХ парламентарна, демократска држава. Кључне државне институције су дводомна Парламентарна скупштина БиХ коју чине Дом народа и Заступнички дом, затим трочлано Предсједништво БиХ, као колективни шеф државе, те Вијеће министара БиХ и Уставни суд БиХ.

На нивоу ентитета у БиХ законодавна власт је различито уређена: у ентитету РС Народна скупштина је једнодома, са успостављеним Вијећем народа, које осигурава заштиту националних интереса, а у ентитету ФБиХ Парламент је дводомни, као и на нивоу државе БиХ. Додатно, у ентитету ФБиХ сваки од десет кантона има своје уставе, скупштине које су једнодоме, са изворним или подијељеним надлежностима са ФБиХ.

Чланом 3. Устава БиХ дефинисано је да је у надлежности државе БиХ само одређени дио питања која се односе на међународне односе, економску политику и друге међународно преузете обавезе, као и координација њихове примјене на територији цијеле државе БиХ. Из наведеног произилази да су све кључне области за особе с инвалидитетом, као што су рад и запошљавање, социјална заштита, образовање, транспорт и комуникације, здравство и слично у искључивој надлежности босанскохерцеговачких ентитета, а у ФБиХ су додатно подијељене између ентитета и кантона.

Број становника с инвалидитетом није познат, јер за цијелу БиХ још не постоје поуздани демографски подаци⁴. Прелиминарни подаци пописа становништва показују да је укупан број становника 3.791.622⁵. Према подацима Свјетске здравствене организације, у просјеку

¹ Ово поглавље се првенствено ослања и директно цитира или парафразира дијелове MyRight Извјештаја о мониторингу система, стр. 2-7

² Усаглашен 21.11.1995. године у Дејтону САД, а званично потписан у у Паризу, Француска 14.12.1995. године

³ Успостављен Међународном арбитражном одлуком 08.03.2000. године, те има своје засебне институције и законодавство

⁴ Попис је провден у периоду од 1. до 15.10.2013. године али се прелиминарни резултати очекују до 15.01.2014. године, те се не могу користити у периоду извјештавања

⁵ Извор: http://www.bhas.ba/obavjestenja/Preliminarni_rezultati_bos.pdf прочитано 10.11.2013. године

15 посто становника једне земље чине особе с инвалидитетом. У складу с тим, претпоставља се да у БиХ има око 568.743 особе с инвалидитетом.

У посљедњих 20 година босанскохерцеговачко друштво пролази кроз многоструке процесе транзиције: транзиција економских односа (од друштвеног ка приватном начину привређивања, од затвореног и заштићеног ка отвореном тржишту), транзиција политичког система (од једнопартијског ка вишепартијском демократском систему), транзиција постконфликтне земље (иако мир траје од децембра 1995. године, посљедице рата од 1992. до 1995. године и даље се огледају у случајевима посттрауматских синдрома, интерној расељености популације и општем неповјерењу).

Кључни тренд развоја друштва БиХ огледа се у одређењу и процесима приближавања евроатланским интеграцијама и чланству у Европској унији (ЕУ). Наведени трендови подразумијевају и провођење низа реформи и усклађивања законодавства са међународним и ЕУ стандардима. У том смислу и питања која се односе на област инвалидности у реформским процесима у БиХ заузимају значајно мјесто, чиме се углавном потврђује политичко одређење за регулисање ових питања, у складу са међународним стандардима у области инвалидности. Међутим, усљед великог броја истовремених реформских процеса, те због недовољних институционалних и финансијских ресурса државе, неразвијеног и од институција власти недовољно подржаног покрета особа с инвалидитетом, погрешних или негативних ставова и предрасуда о особама с инвалидитетом, положај ових особа у босанскохерцеговачком друштву је изузетно неповољан. Укупан бруто друштвени производ у 2012. години је износио 25.734 милиона КМ, што по глави становника износи 6.709,00 КМ.⁶

Највећи број појединачних законских рјешења која се односе на особе с инвалидитетом темељи се на медицинском приступу феномену инвалидности, тако да не предвиђа механизме за пуно укључивање особа с инвалидитетом и њихово активно учешће у креирању амбијента у којем живе, већ имају за циљ да обезбиједи најелементарније претпоставке за задовољавање есенцијалних потреба особа с инвалидитетом.

Политика у области инвалидности БиХ⁷ и двије стратегије⁸ за њено провођење у оба босанскохерцеговачка ентитета (ФБиХ и РС) једини су документи који су припремљени уз учешће и водство организација особа с инвалидитетом, у сарадњи са институцијама свих нивоа власти у БиХ.

⁶ Извор: www.bhas.ba прочитано 12.06.2013. године

⁷ Службени гласник БиХ, број: 76/08

⁸ Усвојене у ФБиХ и РС 2011. године (Стратегија за изједначавање могућности за особе с инвалидитетом у ФБиХ 2011-2015. усвојена на 4. сједници Парламента ФБиХ 28.7.2011. године и Стратегија за унапређење друштвеног положаја лица с инвалидитетом у РС 2010-2015, усвојена на 184. сједници Владе РС 29.07.2010. године)

Без обзира на сложену структуру и организацију државе, подијељене надлежности и могућност законског уређивања одређених питања на различитим нивоима и на различит начин, прихватањем и потписивањем међународних конвенција о људским правима, БиХ је преузела обавезу да свим својим грађанима на цијелој државној територији, без дискриминације по било којем основу, осигура исте животне услове. БиХ има обавезу испунити стандарде људских права који произилазе из међународних докумената које је потписала и ратификовала, а особе с инвалидитетом имају право захтијевати заштиту од дискриминације и право на пуно уживање и остваривање свих људских права како је то утврђено међународним документима.

3.2. 0 Алтернативном извјештају за БиХ

БиХ је *Конвенцију о правима особа с инвалидитетом* и *Опциони протокол*, без било каквих резерви или коментара, ратификовала у марту 2010. године. Из ове ратификације је произашла обавеза извјештавања о примјени *Конвенције*, а *Иницијални извјештај Босне и Херцеговине о примјени Конвенције* је држава доставила УН Комитету за права особа с инвалидитетом крајем јануара 2013. године. Највећи број организација особа с инвалидитетом (ООСИ), нарочито оних које дјелују на нивоу локалних заједница и изван већих градских центара, није био у прилици исказати своја стајалишта о достигнућима државе БиХ у примјени *Конвенције* у оквиру државног извјештаја.

Овај *Алтернативни извјештај* је припремљен у склопу пројекта „Према имплементацији Конвенције о правима особа с инвалидитетом УН - оснаживање особа с инвалидитетом у БиХ“⁹, користећи се DRPI методологијом¹⁰.

DRPI је развио холистички приступ праћења права особа с инвалидитетом, фокусирајући се на проналажење чињеница у три кључне области:

- појединачна искуства особа с инвалидитетом;
- системске мјере предузете за заштиту и унапређење права особа с инвалидитетом (закони, политике, програми) и
- медијски описи и покривеност инвалидности.

Цијели процес рада на изради овог *Алтернативног извјештаја* је праћен блиском сарадњом, радионицама и састанцима између MyRight, Центра за оријентацију друштва (COD) - DRPI координатора за регију, те свих учесника/ца у пројекту „Према имплементацији Конвенције о правима особа с инвалидитетом УН - оснаживање особа с инвалидитетом у

⁹ “Towards the implementation of the UN-Convention – empowerment of persons with disabilities in Bosnia Herzegovina” (Project number 00866) finansiran od Light for the World i Austrian Development Cooperation

¹⁰ Више информација на интернет страници [http://drpi.research.yorku.ca/disability Rights Monitoring](http://drpi.research.yorku.ca/disability%20Rights%20Monitoring)

БиХ". Процес припреме *Алтернативног извјештаја* у БиХ се води принципима приступачности, људских права, партиципативности и равноправности полова¹¹.

Преглед примијењене DRPI методологије метода прикупљања података за *Алтернативни извјештај за БиХ*, с информацијама о обиму узорка и искуствима током теренских истраживања је у прилогу извјештаја.

4. Кључна питања за особе с инвалидитетом

Кључна питања за особе с инвалидитетом у БиХ су изведена DRPI методологијом из процеса мониторинга индивидуалних искустава¹², која су даље потврђена кроз партиципативну радионицу која је укључила све актере у процесу мониторинга стања особа с инвалидитетом.

Генерално се може закључити да уставни државе БиХ, ентитета ФБиХ и РС, те Брчко Дистрикта, као и законодавство на овим нивоима власти нису на одговарајући начин и у довољној мјери усклађени с принципима и одредбама *Конвенције о правима особа с инвалидитетом*.

Кључна питања за особе с инвалидитетом у БиХ с обзиром на то да је њихово рјешавање неопходно одмах, те да су специфична за БиХ:

- особе с инвалидитетом су спријечене да учествују у друштву;
- особе с инвалидитетом су дискриминисане по основу инвалидитета;
- особе с инвалидитетом су ускраћене за основне услуге у области образовања и здравства;
- особе с инвалидитетом су у стању сиромаштва или на граници да постану сиромашне;
- особе с инвалидитетом се свакодневно изложене дискриминацији од особља јавних институција које су пружаоци услуга.

Наведена кључна питања се међусобно преплићу, па се тако кршење одређених чланова *Конвенције о правима особа с инвалидитетом* понавља у неколико кључних питања. Исто тако, у илустрацији нивоа дискриминације у кључним питањима понављају се и неки цитати индивидуалних искустава и законодавних оквира.

Поглавља посвећена кључним питањима, на основу мониторинга индивидуалних искустава, система и медија, образлажу, аргументирају и пружају доказе о кршењу *Конвенције*. У мјери

¹¹ Детаљан опис процеса и хронологије Алтернативног извјештаја је описан у Додатку IV

¹² MyRight Извјештај о индивидуалним искуствима

колико је то могуће, сви изводи из ова три извјештаја о мониторингу су цитирани. На почетку сваког поглавља излистани су чланови *Конвенције* који се крше, те су опет поновљени на сваком мјесту гдје се о тим кршењима говори с примјером индивидуалних искустава.

4.1. Особе с инвалидитетом су спријечене да активно учествују у друштву

„Провео сам пет година у кругу своје породице и своје куће, јер као слијена особа ријетко сам се гдје могао кретати и дружити“. (мушкарац, Бијелина, доб 41-55)

У овом кључном питању директно се крше сљедећи чланови *Конвенције*:

- **9. Приступачност**
- **19. Независно живљење и укљученост у заједницу**
- **20. Особна покретљивост**

а индиректно се крше сљедећи чланови *Конвенције*:

- **5. Равноправност и недискриминација**
- **8. Подизање свијести**
- **21. Слобода изражавања и мишљења и приступ информацијама**
- **24. Образовање**
- **25. Здравствена заштита**
- **27. Запошљавање**
- **28. Одговарајући животни стандард и социјална заштита**
- **29. Судјеловање у јавном и политичком животу**
- **30. Судјеловање у културном животу, рекреацији, разоноди и спорту**
- **33. Провођење и праћење провођења *Конвенције* на националном нивоу**

Друштвено учествовање је оно што особе без инвалидитета узимају „здро за готово“. Изаћи из куће до продавнице, отићи на утакмицу, гласати на изборима, похађати наставу, свратити до зубара/ке, с пријатељем/ицом попити кафу свакодневне су активности које многим особама с инвалидитетом нису уопште доступне.

Данас у БиХ особе с инвалидитетом су најмање друштвено укључене¹³, што зорно показује и истраживање индивидуалних искустава особа с инвалидитетом: од 100 испитаника/ца чак је 97 навело примјере из друштвеног учествовања, и то укупно 570 искустава, што значи да је

¹³ Већ 2003. године указано да је 51 посто становника БиХ социјално искључено, а међу њима највише социјално искључених су особе с инвалидитетом и Роми (UNDP/IBMI 2003 Извјештај о хуманом развоју-Социјална укљученост). У извјештају Свјетске банке из 2012. године „Социјална искљученост у БиХ и глобална криза“, стр. 5, ово се потврђује и наводи да је приближно 60 посто становништва у БиХ социјално искључено

у просјеку сваки/а испитаник/ца навео/ла по најмање пет искустава која се тичу друштвеног учествовања¹⁴.

Друштвено учествовање или социјална инклузија се појавило као најзначајнија област живота испитаника/ца јер и обухвата најшире поље активности особа с инвалидитетом. Ова област укључује искуства која су у вези са равноправним учествовањем у разним сферама друштвеног живота у ширем смислу:

- приступ јавним установама и услугама (укључујући образовање, запошљавање и здравствену и социјалну заштиту)
- учествовање у културном, јавном, политичком животу
- учествовање у спортским активностима и рекреацији
- учествовање у активностима разоноде у слободно вријеме

Друштвено учествовање или социјална инклузија укључује мноштво активности које би требало да буду свакодневно искуство испитаника/ца, па је самим тим од велике важности за разумијевање квалитете њихових живота и уживања гарантираних права.

Иницијални извјештај БиХ о примјени Конвенције о правима особа с инвалидитетом недвосмислено признаје да је приступачност и даље проблем за особе с инвалидитетом¹⁵, те поред излиставања законодавног оквира, који би требало да осигура приступачност за особе с инвалидитетом, не указује на који се начин тај оквир примјењује. Не постоје никакви извјештаји о успјешности примјене таквог законодавног система, већ само паушалне оцјене о томе да за нешто „постоји одговарајући ниво приступачности“¹⁶. Једнако се неки позитивни примјери приступачности спомињу као добра пракса, али се не наводи да су такви примјери *ad hoc* и ријетки. Напримјер, иако постоје информације да се простор прилагођава потребама особа с инвалидитетом, не постоје извјештаји у колико општина и у којој мјери су реализиране обавезе изградње спуштених тротоара или звучне и визуелне саобраћајне сигнализације¹⁷. Једине информације које постоје о мониторингу стања приступачности раде организације особа с инвалидитетом, а не институције власти. Не постоји евиденција о казнама (износу новчаних средстава) изреченим оним субјектима који крше законске и друге одредбе о просторним стандардима, урбанистичко-техничким условима и нормативима за спречавање стварања архитектонско-урбанистичких препрека за особе с умањеним тјелесним могућностима. Ни саме уредбе оба босанскохерцеговачка ентитета и кантона не садрже одредбе о томе која је намјена прикупљених средстава и за шта би се новац могао користити.

¹⁴ MyRight Извјештај о индивидуалним искуствима 2013. стр. 23

¹⁵ Иницијални извјештај БиХ о примјени Конвенције о правима особа са инвалидитетом, 2012. година, параграф 68

¹⁶ Ibid, параграф 69

¹⁷ Ibid, параграф 67, 68 и 128

Особе с инвалидитетом, као и све остале особе, не могу учествовати у друштвеном животу уколико немају испуњене основне услове за примјену и кориштење датих им права, односно уколико немају омогућен приступ уживању права. Као што је и генерални налаз истраживања о индивидуалним искуствима показао да се највише крши принцип учествовања, инклузије и приступачности, тако је и у области друштвеног учествовања највише пријављених искустава посљедица немогућности остварења принципа учествовања, инклузије и приступачности, односно највише је пријављиван недостатак принципа приступачности (141 искуство).

Испитаници/це су пријавили/ле кршење *члана 9. Конвенције*, као и *чланова 19. и 20.*, односно непоштивање принципа учествовања у друштву, друштвене инклузије и приступачности како због архитектонских баријера у физичком окружењу, тако и због изграђених ставова и неразумијевања инвалидитета од људи у заједници (слиједе цитати из Извјештаја о индивидуалним искуствима)¹⁸:

„Оне основне ствари с којима се сви ми сусрећемо свакодневно јесу, између осталог, и те баријере које, рецимо, имамо приликом одласка на редовне љекарске прегледе или у неке институције, установе. Дешава ми се, рецимо, да дођем до степеница које апсолутно немају чак нити један обични рукохват уз помоћ којег бих се могао попети, што мени представља непремостиву препреку.“ (мушкарац, Бијељина, доб 41-55)

„Па ево, рецимо, лично за мене тешкоћу при кретању градом причињава чињеница да тротоари нису прилагођени, а када киша пада треба ми помоћ супруге.“ (мушкарац, Добој, доб 26-40)

„Особе с инвалидитетом, посебно особе које су у инвалидским колицима, овисне су о другим особама које им помажу приликом одласка, рецимо, у здравствене установе чији прилази нису приступачни, или, уопште, приликом изласка на улицу.“ (жена, Тузла, доб 18-25)

„Заједница није приступачна, почевши од професионалности институција, дома здравља, полиције, министарства, општине, кантона... Градски и такси превоз, то је равно нули. Значи, немамо прилаз за особе с инвалидитетом у 99 посто установа, немамо превоз, немамо институцију. Општина је тек прије годину дана направила прилаз да особа с инвалидитетом има посебан прилаз. Прилагођене прилазе нема ни кантон, нема полиција, правосуђе, немају банке, изузев једне у којој смо ми изграђивали прилаз. Прилазе немају ни заводи за здравствено осигурање и запошљавање. Значи, ниједна институција која би требала нама пружити основне

¹⁸ MyRight Извјештај о индивидуалним искуствима, 2013: стр. 26-27

услове за живот, тј. прилаз, ниједна институција га нема.“ (мушкарац, Мостар, доб 41-55)

„Проблем је вањска околина... Не могу до трговине, а и ивичњаци на улицама нису прилагођени, јер бих вољела да идем пјешнице, а мало гдје могу. То је проблем у мом животу. Физичке баријере су ми највећи проблем.“ (жена, Добој, доб 41-55)

Велики број особа са негативним искуствима у овој области живота потпуно је разумљив, знајући да ни у једном од градова у којима је вршено истраживање уопште нема прилагођеног транспорта, чиме се крши члан 9. Конвенције, став 1.а. У неким од градова, као што је то примјер у Сарајеву, постоји незнатан број возила која су прилагођена особама с инвалидитетом, али без много користи, јер станице нису прилагођене, иако за то постоји законска обавеза у ентитету ФБиХ и њеним кантонима¹⁹. Нема специјализоване службе за превоз особа с инвалидитетом, а чак и такси службе нерадо превозе особе с инвалидитетом, правдајући то недостатком простора у пртљажнику аутомобила за остављање колица. Главне улице су једним дијелом прилагођене особама с инвалидитетом, јер постоје косе равни на тротоарима, али проблеме стварају аутомобили паркирани на тротоарима, те недостатак звучне и свјетлосне сигнализације за слијепе и слабовидне или глуве и наглуве особе.

Закони о градњи и уредбе о просторном уређењу постоје и прописују обавезе инвеститора да обезбиједи приступачност нових грађевина, али и обавезу да се стари објекти учине приступачнима у оквирима могућности. Међутим, у Сарајеву, на примјер, свједочимо да се граде јавни објекти који нису у потпуности прилагођени особама с инвалидитетом, тако да их већина има прилагођен улаз у зграду и за кориснике инвалидских колица, али даљње независно кретање по објекту је немогуће (нпр. кино Cinema City у Сарајеву, Олимпијски базен у Сарајеву у власништву Града Сарајева, стамбене зграде, итд.), чиме се поново крши члан 9. Конвенције, став 1.а.

Приступ информацијама за особе с инвалидитетом није прилагођен у јавним установама, чиме се крши члан 9. Конвенције, став 1.а, на што указују и искуства особа с инвалидитетом:

„Ништа. Упознати су са тим, али ништа... Исти случај на шалтеру у банци. Молим их да ми објасне, зар им је толико тешко. То је проблем код глухих особа, баријера комуникације. Глухе особе желе доћи до њих, али особе које чују немају стрпљења. Не кажем сви, али већином. Замолим их да напишу, али опет исти случај као код доктора, у амбуланти“. (жена, Сарајево, доб 41-55)²⁰

¹⁹ Члан 46. Закона о измјенама и допунама Закона о цестовном превозу ФБиХ („Службене новине ФБиХ“, број: 2/10 од 18.01.2010. године)

²⁰ MyRight Извјештај о индивидуалним искуствима, 2013: стр. 60

У овом примјеру зорно је приказано како се о праву на приступачност информација за особе оштећеног слуха уопште не води рачуна. Приступачност основним информацијама у јавним услугама које се тичу свих грађана онемогућена је недоступношћу тумача за знаковни језик, информација у аудио-видео техници, Брајевом писму или поједностављеног текста. Обавеза јавних служби, према члану 8. Конвенције, став 2.ц, као и према члану 21., јесте да учине своје интернет странице доступнима особама с инвалидитетом, као и све друге материјале, који се тичу, на примјер, дистрибуције штампаних информација у здравственим установама или у општинама и органима других нивоа власти на прилагођеним форматима. Ове обавезе се не испуњавају, иако су на то указивале и организације особа с инвалидитетом и поједини политичари/ке. Јавни медијски сервиси за које се издвајају значајна средства из државних буџета, у својим уређивачким политикама немају обавезу прилагођавања свог садржаја особама с инвалидитетом. Неколико ТВ сервиса има једносатне емисије једном седмично за особе оштећеног слуха, али сви остали програми: информативни, културни, образовни, спортски, као и играни филмови или серије, нису приступачни особама с инвалидитетом. Регулаторна агенција за комуникације (РАК) БиХ, која би могла реаговати по овим питањима, овисна је о пријавама грађана/ки на нерегуларност јавних електронских медија. Довољно је рећи да ни интернет страница ове државне агенције није прилагођена свим особама с инвалидитетом, при чему треба истаћи и чињеницу да многе особе с инвалидитетом уопште немају приступ интернету. Важно је напоменути да други вид приступа РАК-у, осим одласка директно на адресу, није могућ. Сам објект РАК-а, узгред речено, неприступачан је за особе с инвалидитетом.

У процесу праћења медија²¹ примјећено је кршење члана 8. Конвенције, став 2.ц, јер је непознавање права особа с инвалидитетом код особља јавних сервиса веома изражено. Само је забиљежен један случај када је саговорник с инвалидитетом адекватно уважаван, те се о особи с инвалидитетом говорило као о стручној и политички активној особи²². Тема приступачности није присутна у медијима, а када и јесте о њој се не говори адекватно, нити тачно²³. У третирању приступачности у извјештајима с конференција за новинаре организација особа с инвалидитетом у једној реченици се деси да се „приступачност“ помене као препрека, те да се особе с инвалидитетом суочавају са физичким и саобраћајним препрекама. Међутим, у медијима изостају даљња објашњења шта то тачно значи или како би тај проблем могао бити ријешен²⁴.

Приступ јавним услугама није прилагођен и поред тога што постоји адекватан законски оквир и на свим нивоима власти који институције власти обавезује да технички пријем

²¹ MyRight Извјештај о медијском мониторингу, Сарајево, новембар 2013. године

²² Ibid, стр. 21

²³ Укупно је објављено 13 текстова који се бар дјелимично тичу приступачности. Приступачност интернета или савремених информационих технологија није поменута ни у једном тексту

²⁴ Ibid

зграда може бити одобрен само уколико су оне приступачне свима²⁵. Али и када се говори о приступачности основним услугама, особе с инвалидитетом су и даље искључене, јер ни установе за основне услуге нису прилагођене њиховим потребама.

Образовне установе нису приступачне свим особама с инвалидитетом и тиме им онемогућавају учешће у једном од стубова хуманог развоја - образовању, чиме се крши члан 9. Конвенције, став 1.а, члан 24., ставови 2.б и 5.

Мониторинг извјештај сарајевске коалиције Координациони одбор ООСИ Кантона Сарајево, реализиран 2013. године, указује да је од 85 школских установа на подручју града Сарајева, односно на подручју његове четири градске општине, само 17 објеката приступачно, 17 је дјелимично приступачно (само је улаз у школу приступачан, али се ученици/це не могу кретати кроз школу), док је 51 образовна институција потпуно неприступачна. Мониторинг мостарске коалиције „Заједно смо јачи“ Херцеговачко-неретванског кантона (ХНК) такођер показује да су само двије од 43 школе у граду Мостару дјелимично приступачне за особе с инвалидитеом, јер имају прилагођен улаз и ништа друго.

Учесници/це у својим негативним искуствима говоре о томе²⁶.

„Крећем се у инвалидским колицима. А школа није била баш приступачна. Било је доста часова који су се одвијали на спрату, али ту су степенице па нисам имао могућност да идем на неке часове.“ (мушкарац, Бијељина, доб 18-25)

ИСПИТИВАЧ: „Јесте ли завршили средњу школу?“

ИСПИТАНИК: „Нисам“

ИСПИТИВАЧ: „Због чега?“

ИСПИТАНИК: „Због неприлагођеног улаза у школу и због инвалидности.“ (мушкарац, Тузла, доб 18-25)

Када су у питању јавне установе здравствене заштите, особе с инвалидитетом се поново суочавају са проблемом приступачности. Отићи до љекара или зубара није нешто што особа с инвалидитетом може урадити самостално, већ за то треба додатну помоћ, само зато што јавне установе нису прилагођене. Овим се крши члан 25. Конвенције, став 1.а, јер неприлагођене здравствене установе не омогућавају уживање здравствених услуга на једнаком нивоу са другим грађанима.

„Особе с инвалидитетом, посебно особе које су у инвалидским колицима, овисне су о другим особама које им помажу приликом одласка, рецимо, у здравствене установе

²⁵ ФБиХ Уредба о просторним стандардима, урбанистичко-техничким условима и нормативима за спречавање стварања архитектонско-урбанистичких препрека за особе с умањеним тјелесним могућностима и Правилник о условима за планирање и пројектовање грађевина за несметано кретање дјеце и особа с умањеним тјелесним способностима РС

²⁶ MyRight Извјештај о индивидуалним искуствима стр. 56

чији прилази нису приступачни, или, уопште, приликом изласка на улицу.“ (жена, Тузла, доб 18-25)

Особе с инвалидитетом имају право да бирају и буду биране на све јавне функције на свим нивоима власти и да равноправно учествују у активностима и управљању невладиним организацијама и асоцијацијама, укључујући и политичке партије и организације особа с инвалидитетом. Посебно је ријетко и тешко учешће у политичком животу особа са 100% инвалидитетом. У институцијама власти, као и у политици забиљежени су спорадични случајеви учешћа особа с инвалидитетом, али то су, у правилу, нижи степени инвалидитета који тим особама омогућавају да се у потпуности брину сами о себи, те да се крећу самостално без помагала. До сада у органима извршне и законодавне власти у БиХ, на државном нивоу и на нивоу ентитета ФБиХ и РС, учествовале су само двије особе са 100% инвалидитетом и то у посљедњих пет година. Уколико се посматрају министарства и парламенти на тим нивоима власти, долази се до броја од 0,5 посто учешћа особа с инвалидитетом²⁷, чиме се крши *члан 29. Конвенције, став б.*

Процедуре гласања, средства и материјали формално морају бити прикладни и приступачни, а тајност гласања на гласачким листићима заштићена и гарантована, али се проведбеним актима не прописују јасне процедуре како се ова права и практично могу остварити. Слична ситуација је и са физичком приступачношћу гласачким мјестима, јер особе с тежим инвалидитетом, које не желе користити право на мобилне тимове због тајности гласања, најчешће нису у могућности да приступе гласачком мјесту. Особама с инвалидитетом није омогућено кориштење помоћних и нових технологија у процесима гласања, чиме се крши *члан 29. Конвенције, став а.*

У покушају да осигура једнаке могућности за особе с инвалидитетом Вијеће министара БиХ је 2011. године основало Вијеће за особе с инвалидитетом, као консултативно тијело, чији је један од задатака праћење примјене *Конвенције о правима особа с инвалидитетом* и осигуравање учешћа организација особа с инвалидитетом у тим процесима. Међутим, након скоро три године постојања овог тијела, особе с инвалидитетом у БиХ нису осјетиле утицај његовог рада. Почевши од неријешеног финансирања овог тијела од државе до ограниченог учешћа особа с инвалидитетом у њему, може се закључити да ово тијело не представља адекватан независни механизам за укључење особа с инвалидитетом у промоцију и мониторинг проведбе *Конвенције о правима особа с инвалидитетом*, као ни у процесе доношења одлука, анализирања стања и развоја стратегија и акционих планова. Тиме се директно крши *члан 33, став 3. Конвенције о правима особа с инвалидитетом*. Примјер су активности на изради *Иницијалног извјештаја о примјени Конвенције о правима особа с инвалидитетом* у БиХ, који је држава БиХ доставила Комитету за права особа с

²⁷ У ову ad hoc процјену укључене су сљедеће институције: 41 министра-ице, чланови три парламента-скупштине (БиХ и два ентитета), 213 политичара, предсједници са савјетницима на три нивоа власти 91, укупно 304

инвалидитетом УН, а у који нису укључени ставови највећег броја појединаца особа с инвалидитетом и њихових организација, чиме се крши члан 29. Конвенције.

ИСПИТИВАЧ: „Када говоримо о спортским активностима, постоји ли одређена конкретна ситуација у којој сте били спријечени учествовати у неким спортским манифестацијама, директно због инвалидитета?“

ИСПИТАНИК: „Па, нисам наишао на такву ситуацију да будем спријечен, али друштвено-политичка организација ми је онемогућила да будем активан у неким својим потребама, значи у неким спортским дисциплинама. Разлог су закони о спорту, о подршци инвалидском спорту, који нису били усвојени, а и уопште.“ (мушкарац, Сарајево, 41-55)²⁸

С друге стране, организације особа с инвалидитетом, усљед недовољних финансијских средстава које обезбјеђују за свој рад било из буџета или путем пројеката, немају довољно развијене материјалне, људске и друге ресурсе који би им омогућили да активно прате друштвене процесе и учествују у њима. Организације особа с инвалидитетом из године у годину суочавају се са смањивањем издвајања за њихов рад и пројекте из буџета институција власти. То им додатно онемогућава да учествују у процесима доношења политичких одлука, да адекватно информирају политичаре/ке и лобирају за права особа с инвалидитетом. Овим се директно крши члан 1. Конвенције, јер се директно омета пуно и дјелотворно судјеловање особа с инвалидитетом у друштву равноправно с осталим члановима тог друштва. На овај начин крши се и члан 29. Конвенције, став б. Уколико не постоје адекватна средства за организације особа с инвалидитетом, онда је немогуће да се ове организације одрже у свом раду и да наставе пружати услуге особама с инвалидитетом, а ради се, најчешће, о услугама које институције власти не пружају. У буџетима институција БиХ и њених ентитета ФБиХ и РС не планирају се одговарајућа средства за провођење политика и мјера које би осигурале пуну укљученост особа с инвалидитетом у друштво и рад њихових организација. Изузетак су средства која се у буџетима планирају за социјална давања, те подршка осталим сервисима, које је потребно значајно унаприједити. Усвајањем закона о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа с инвалидитетом створене су претпоставке за успостављање ванбуџетских фондова намијењених подршци остваривању права у области рада и запошљавања за особе с инвалидитетом²⁹.

Особе с инвалидитетом у руралним крајевима посебно су погођене немогућношћу да буду укључене у друштво, јер у односу на урбане центре, имају још мање прилагођених јавних институција, мање прилагођених извора информација, а више предрасуда и табуа којима их се друштвено искључује.

²⁸ Ibid. стр. 75

²⁹ MyRight Извјештај о мониторингу система - Шаблон DRPI, стр. 6

У уставима и законима у БиХ учествовање и инклузија се прокламирају као основни принципи, наводећи да се ти принципи генерално односе на све грађане/ке, без обзира на њихове разлике. Када се сагледа укупно законодавство у БиХ може се констатовати да је један од основних принципа равноправно учешће грађана/ки у свим процесима и активностима, те да се с тог становишта може рећи да је босанскохерцеговачко законодавство у складу са међународним стандардима који се односе на људска права. Међутим, у пракси ти принципи и такво законодавство немају одјека. Резултати оваквог нормирања одражавају се у искључености особа с инвалидитетом из већине друштвених процеса, као и у немогућности учешћа у доношењу одлука од интереса за особе с инвалидитетом. Ово се нарочито односи на особе с високим степеном инвалидитета или комбинованим сметњама, које без посебне подршке и значајнијег прилагођавања окружења објективно не могу равноправно судјеловати у активностима заједнице. Тиме БиХ директно крши *члан 9. Конвенције*, али с обзиром на то да се не могу уживати и права гарантована *члановима 19, 20, 21, 24, 25, 27, 28 и 29*, индиректно се крше и ови чланови *Конвенције о правима особа с инвалидитетом*.

Прописи којима се обезбјеђују учествовање и укљученост још не осигуравају прилике за равноправно учешће и инклузију особа с инвалидитетом, што резултира тиме да се не води довољно рачуна о достојанству и самосталности особа с инвалидитетом. Осим тога, не поштују се различитости и не забрањује се дискриминација, те се не обезбјеђује потпуна једнакост међу особама с инвалидитетом, чиме се крши *члан 19. Конвенције*.

Законима је формално обезбијеђена равноправност особа с инвалидитетом са другим особама, учествовање у јавном и политичком животу, али се не предвиђају адекватни механизми и подршка која им је потребна да би имали исте могућности са осталим грађанима/кама.

Недвосмислено се може закључити да постојећи прописи у БиХ не поштују у довољној мјери принципе и опште обавезе које прописује *Конвенција о правима особа с инвалидитетом*. Тиме се не обезбјеђује пуно поштивање достојанства и самосталности особа с инвалидитетом, као ни поштивање различитости и обезбјеђење једнаких могућности за особе с инвалидитетом. БиХ систематски врши кршење права особа с инвалидитетом. Сви евентуални позитивни примјери покушаја институција власти у примјени *Конвенције* у БиХ у наведеним члановима су несистематични, временски и географски изведени на *ad hoc* основи и служе као подршка малом броју особа с инвалидитетом, тако да је њихово постојање за особе с инвалидитетом у БиХ непримјетно и безначајно.

Препоруке како би држава омогућила особама с инвалидитетом да активно учествују у друштву:

- сви нивои власти морају подузети мјере и активности на подизању свијести цијелог друштва о правима и могућностима особа с инвалидитетом с циљем борбе против стереотипа, предрасуда и штетних поступака према особама с инвалидитетом, укључујући и оне засноване на доби, полу, LGBT, итд;
- на свим нивоима власти обезбиједити механизме за досљедну примјену свих стандарда приступачности простора и услуга са јасним обавезама за све учеснике/це у том процесу, укључујући и санкције за њихово непоштивање;
- у буџетима локалних заједница и на другим нивоима власти осигурати средства за обезбјеђење потребних мјера приступачности, као што су прилагођавање објеката јавне намјене и провођење сталног мониторинга примјене стандарда архитектонске приступачности, обезбјеђивање услуга гестовног превођења, израда натписа и материјала на Брајевом писму, итд. као једном од сегмента које локални акциони планови у области инвалидности рјешавају;
- законима и другим подзаконским актима на свим нивоима власти регулисати успостављање система пружања услуга персоналне/личне асистенције у свакодневном животу с циљем обезбјеђења једнаких могућности;
- развијати различите програме и мјере којима ће се јачати способности породица дјеце с инвалидитетом у смислу знања и вјештина неопходних за боље функционисање дјеце и породица у друштву и превенцију институционалног збрињавања дјеце с инвалидитетом;
- законски регулисати учешће организација особа с инвалидитетом на свим нивоима власти у процесима консултација и доношења одлука значајних за особе с инвалидитетом, те у буџетима и на друге начине осигурати потребна финансијска и друга средства за ту намјену;
- радити на подизању свијести и развијању других капацитета појединаца/ки с инвалидитетом и организација особа с инвалидитетом да користе механизме забране дискриминације, као алат за остваривање прокламираних права и слобода на свим нивоима власти;
- законски регулисати обавезу пружаоца услуга свих видова јавног транспорта и осигурати да се јавни транспорт учини приступачним за особе с инвалидитетом;
- законима и другим подзаконским актима на свим нивоима власти регулисати питања приступа информацијама особа с инвалидитетом у њима доступним форматима и техникама (гестовне тумаче, Брајево писмо, увећани штампу, аудио и електронски записи, поједностављени текст и други невербални начини дистрибуције информација, стандардизација приступачности интернет страница јавних установа, а слијепим и слабовидним особама дозволити употребу факсимила), те за те намјене у буџетима осигурати средства;

- осигурати равноправно судјеловање особа с инвалидитетом у изборном процесу на начин и по стандардима УН, што подразумијева приступ без архитектонских баријера, осигурање механизма за тајно гласање, те изборне материјале и гласачке листиће у свим приступачним форматима.

4.2. Дискриминација на основу узрока и околности настанка инвалидности

У овом кључном питању директно се крше сљедећи чланови *Конвенције*:

- **5. Равноправност и недискриминација**
- **28. Одговарајући животни стандард и социјална заштита,**

а индиректно сљедећи чланови *Конвенције*:

- **20. Особна покретљивост**
- **24. образовање**
- **25. Здравствена заштита**
- **26. Хабилитација и рехабилитација**
- **27. Запошљавање**

У законодавству БиХ препознаје се један веома изражен облик дискриминације између особа с инвалидитетом, који се манифестује тако да се обим, садржај права и услови њиховог остваривања утврђују на основу узрока и околности настанка инвалидитета, мјеста становања, старосне доби, а не по основу стварних потреба за стварање адекватних услова за живот и једнаке могућности. Као примјери могу се навести: различит обим и садржај остваривања видова подршке за особе чија је инвалидност посредно или непосредно узрокована ратним дејствима и особе које су инвалидитет задобиле због других разлога или околности.

Када се упореди заштита коју имају ратни војни инвалиди са заштитом особа чији инвалидитет није стечен у рату, већ је посљедица незгоде, болести или је стечен по рођењу (у босанскохерцеговачком законодавству се користи незграпни термин “нератни инвалиди”), јасно је да ове двије групе особа с инвалидитетом примају врло различите износе средстава помоћи. Осим тога, различит је и начин утврђивања потреба за социјалном заштитом. Ово је изражено у оба ентитета у БиХ, тако да су у ентитету ФБиХ новчана средства за “нератне инвалиде” скоро пет пута мања од средстава која примају ратни војни инвалиди с истим процентом инвалидитета. Цивилне жртве рата су трећа група особа с инвалидитетом, које тако дефинише босанскохерцеговачко законодавство. Та група особа с инвалидитетом је у нешто повољнијем положају у односу на “нератне инвалиде”, али и даље те особе примају ниже накнаде у односу на ратне војне инвалиде. “Нератни

инвалиди“ са 100 посто инвалидитета могу примати максимално 396,00 КМ мјесечно, док ратни војни инвалиди с истим процентом инвалидитета могу примати максимално 1.845,00 КМ мјесечно. У ентитету РС највиши износ који је доступан “нератним инвалидима” је 160,00 КМ мјесечно, док ратни војни инвалиди са истим процентом инвалидитета могу примити укупно максимално 1.825,00 КМ мјесечно³⁰.

Када је ријеч о обиму права, разлике у корист ратних војних инвалида и цивилних жртава рата, у односу на остале особе с инвалидитетом, неприхватљиво су велике, што у ствари битно утиче на укупне услове за живот и функционирање особа с инвалидитетом, чиме се директно крши члан 28. Конвенције о правима особа с инвалидитетом. Постоје и знатне разлике у критеријима за примање помоћи за различите групе особа с инвалидитетом. Од 2009. године “нератни инвалиди” могу остваривати право на средства само ако имају степен инвалидитета од 90 посто или више, чиме се ускрађује било каква помоћ свим особама с нижим степеном инвалидитета. Степен инвалидитета за цивилне жртве рата треба бити 60 посто да би особе стекле право на новчану помоћ, а за ратне војне инвалиде само 20 посто³¹. Једнако тако, ратни војни инвалиди уживају бенефиције када су у питању једнократна новчана помоћ, бањска рехабилитација, те програм стамбеног збрињавања ратних војних инвалида и породица погинулих бораца³². Једно од индивидуалних искустава испитаника/це односи се на ортопедска помагала, а у њему се наводи да ратни војни ветерани имају право на замјену ортопедских помагала чешће него “нератни инвалиди”:

„Па желио бих да кажем, што се тиче наших ортопедских помагала, власт је све урадила да нам се што више отежа да добијемо та помагала. Умјесто да нам што више олакшају, све су закомпликовали. У три године имам право на једну протезу која ме жуља, а немам право ни на шта више.“ (мушкарац, Добој, доб 41-55)³³

Овим се широки обим права, која укључују и приступ здравственим услугама, хабилитацији и рехабилитацији, а која би требало да буду доступна особама с истим процентом инвалидитета и истим потребама, искључиво одређује на основу статуса појединца/ке, односно узрока његове/не инвалидности.

Иако БиХ за социјална давања издваја, за европске стандарде, висок удио бруто друштвеног прихода (БДП) од четири посто, то нема великог утицаја за особе с инвалидитетом. Изузетак

³⁰ Видјети Министарство за рад и борачку заштиту РС - Резултати рада 2005-2009, мај 2009. године. Закон о остваривању права на накнаду материјалне и нематеријалне штете настале у периоду ратних дејстава од 20. маја 1992. до 19. јуна 1996. године (Службене новине РС, број 103/05, 1/09, 49/09 и 118/09), Закон о социјалној заштити РС (Службене новине РС број 24/2011)

³¹ Закон о основама социјалне заштите, заштите цивилних жртава рата и заштите породице са дјецом (“Службене новине ФБиХ”, бр. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09), Закон о социјалној заштити РС („Службени гласник”, бр. 37/12”), Закон о социјалној заштити („Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ”, број 1/03, 4/04, 19/07, 2/08), као и Извјештај Свјетске банке о јавној потрошњи из 2012. године. (World Bank Report on Public Spending 2012)

³² Видјети Министарство за рад и борачку заштиту РС - Резултати рада 2005-2009, мај 2009. године

³³ MyRight Извјештај о индивидуалним искуствима, стр. 76

је група особа с инвалидитетом чији је инвалидитет узрокован ратом. За ратне војне инвалиде и цивилне жртве рата издвајају се двије трећине укупних издвајања за социјалну заштиту, односно 66 посто у ентитету ФБиХ, а 75 посто у ентитету РС³⁴.

Медијски мониторинг је показао да се о дискриминацији на основу узрока инвалидности не говори јавно, али су законске предности ратних војних инвалида у односу на “нератне инвалиде” итекако утицале на присутност једних и других у медијима. Када се спомињу групе особа с инвалидитетом у контексту различитих узрока настанка инвалидности, онда се о њима говори одвојено и то најчешће о ратним војним инвалидима. Напримјер, у извјештавању о праву на здравствену заштиту, само условно, могло би се рећи да се дио новинских текстова бави здравственом заштитом, али само у контексту приче о ревизији права борачке популације. Институт за медицинска вјештачења био је тема о којој се писало у новинама, о њему се искључиво писало као о основном кривцу због којег су неки борци и бранитељи ускраћени за досадашња права. „Нератне особе с инвалидитетом” се уопште не спомињу у медијима. У већини случајева новине су писале о особама с инвалидитетом с аспекта ревизије права борачке популације. У извјесном смислу, права особа с инвалидитетом су ту крајње замагљена другим, неријетко, и политичким интересима³⁵.

Иницијални извјештај БиХ о примјени Конвенције о правима особа с инвалидитетом спомиње неједнакост између права различитих група особа с инвалидитетом на основу узрока инвалидности, али то ни на који начин не објашњава тренутно стање, нити предлаже на који начин то у догледно вријеме спријечити³⁶.

Иако ниједан пропис анализиран током мониторинга система у БиХ, укључујући и уставе, особе с инвалидитетом формално не ставља у подређен положај због њиховог инвалидитета, ови примјери показују како је у пракси ситуација битно различита, те да различитим услугама за различите групе становништва с инвалидитетом држава БиХ и сви њени нивои власти директно крше *чланове 25. и 28. Конвенције*, а индиректно и *чланове 20, 24, 26 и 27*, јер је онемогућено њихово уживање.

³⁴ Извјештај Свјетске банке о јавној потрошњи из 2012. године. (World Bank Report on Public Spending 2012), стр. 36, графикон 3.1.6

³⁵ MyRight Извјештај о мониторинг медија, стр. 23

³⁶ Иницијални извјештај БиХ о примјени Конвенције, параграф 54, 123, 183 (стр. 51)

Препоруке за елиминацију дискриминације особа с инвалидитетом:

- законима на нивоу ентитета ФБиХ и РС не правити разлику у праву на средстава за подршку за једнаке могућности између особа с инвалидитетом на основу узрока инвалидности;
- у уставима и законима којима се дефинише уживање људских права и темељних слобода као и у *Закону о забрани дискриминације БиХ* експлицитно навести и забрану дискриминације по основу инвалидитета;
- у законодавству БиХ ускладити дефиницију инвалидитета са дефиницијом из *Конвенције о правима особа с инвалидитетом*; приликом креирања дефиниције инвалидитета узети у обзир значај утицаја околинских фактора и укључити их у дефиницију;
- осигурати институционални механизам за утврђивање статуса особа с инвалидитетом и усвојити јединствене критерије процјене статуса особа с инвалидитетом, без обзира на узрок инвалидности.

4.3. Недостатак услуга у областима образовања и здравства

Један од кључних услова за стварање једнаких могућности особа с инвалидитетом са грађанима/кама који немају инвалидитет представља једнак приступ свим услугама које пружају институције власти и њихове јавне установе, укључујући и приватне установе. Истраживања дилем свијета показују како је приступ адекватним услугама итекако утицао на укљученост особа с инвалидитетом, њихову самосталност и функционалност у друштву и заједници.

Специфичност модела услуга које се, ако постоје у заједници, пружају особама с инвалидитетом у БиХ, огледа се у томе да је заснован на медицинском моделу услуга, а не социјалном. Постоје помаци у процесу медицинског вјештачења, јер се у тим процесима сада узмају у обзир и преостале способности особа с инвалидитетом, али су ти кораци у односу на очекиване, веома спори и неспретни и без одјека су у процесу пружања самих услуга.

Кључне услуге које особе с инвалидитетом спречавају у животу под једнаким могућностима су приступ образовању и здравству. У овом кључном питању директно се крше сљедећи чланови *Конвенције*:

- **5. Равноправност и недискриминација**
- **9. Приступачност**
- **24. образовање**
- **25. Здравствена заштита**

- **26. Хабилитација и рехабилитација,**

а индиректно сљедећи чланови *Конвенције*:

- **27. Запошљавање**

- **28. Одговарајући животни стандард и социјална заштита**

4.3.1. Образовање³⁷

У БиХ се дефинише да је образовање доступно за све грађане/ке под једнаким условима, али се не дефинишу јасни облици подшке за особе с инвалидитетом како би им се створиле једнаке могућности за равноправно учешће у процесима образовања.

Драстични примјери дискриминације и искључивања из процеса образовања најочигледнији су код дјеце и особа с физичким инвалидитетом, а у највећем броју редовних школа архитектонске баријере нису отклоњене. Усљед недостатка тумача знаковног језика и других помагача у настави, као и усљед недостатка литературе на Брајевом писму или у другим техникама доступним за слијепе и слабовидне особе, код особа с инвалидитетом са сензорним сметњама сужен је спектар занимања за која се могу образовати на средњошколском нивоу. Једнако тако су из инклузивне наставе искључена дјеца и млади с интелектуланим потешкоћама и у аутистичном спектру, те су осуђени на сегрегацију, од вртића па до краја школовања.

Без обзира на политичко одређење и законско нормирање једнаког права на образовање и инклузивно образовања за дјецу/особе с инвалидитетом, у БиХ је још на снази систем образовања дјеце с инвалидитетом и у редовним и специјалним школама. Специјалне школе образују мањи број дјеце с инвалидитетом и њихов рад се још заснива на медицинском моделу.

Не постоје јасна законска одређења којима се обавезују институције власти да осигурају потребне уџбенике и наставна учила у одговарајућим техникама и форматима (Брајево писмо и увећана штампа, поједностављен текст), различита тифлотехничка и друга помагала, те асистенте/це у настави, тумаче знаковног језика и слично, што за посљедицу има значајну искљученост особа с инвалидитетом из процеса образовања на свим нивоима. Међутим, и тамо гдје постоје законска рјешења она су непотпуна јер не наводе санкције за непоштивање законом предвиђених мјера.

³⁷ Устав БиХ и уставни ентитета гарантују право на образовање за све грађане, под једнаким условима, обавезно и бесплатно основно школовање, а средњошколско и високошколско образовање је доступно свима под једнаким условима, а што се изводи као право које припада и особама с инвалидитетом. У законодавству, које се односи на област образовања, на државном нивоу, постоје оквирни закони о предшколском одгоју и образовању, о основном и средњем образовању и о високом образовању, у којима се утврђују основни принципи и стандарди образовања у БиХ. Ови закони не обавезују институције на нивоу БиХ да у својим буџетима планирају средства за провођење закона из области образовања, изузев средстава за праћење и координирање ових активности

„Крећем се у инвалидским колицима. А школа није била баш приступачна. Било је доста часова који су се одвијали на спрату, али ту су степенице, па нисам имао могућност да идем на неке часове.“ (мушкарац, Бијељина, доб 18-25)³⁸

ИСПИТИВАЧ: „Јесте ли завршили средњу школу?“

ИСПИТАНИК: „Нисам“

ИСПИТИВАЧ: „Због чега?“

ИСПИТАНИК: „Због непостојећег улаза у школу и због инвалидности.“ (мушкарац, Тузла, доб 18-25)³⁹

Законски прописи⁴⁰ прокламирају право на образовање за сву дјецу и омладину под једнаким условима и без било којег вида дискриминације кроз инклузивно образовање на свим нивоима. Међутим, ово је само формално прописано, а практична примјена инклузивног образовања, због недостатка подзаконских аката, још није омогућена. У пракси нису створени предуслови да се законска рјешења проведу, јер подзаконским актима није осигурано приступачно окружење, одговарајућа ортопедска, тифлотехничка и друга помагала, наставна средства и уџбеници, асистенти/це у настави и слично, нити се у буџетима планирају посебна средства за ове намјене. Напротив, у оба босанскохерцеговачка ентитета у буџетима се планирају посебна средства за финансирање рада специјалних школа за особе с инвалидитетом, што најилустративније говори какав је однос институција власти према инклузивном образовању.

У склопу образовања, испитаници/це у *Извјештају о индивидуалним искуствима* наводе да су највише проблема имали са принципом учествовања, инклузије и приступачности, наводе како је било покушаја дискриминације по основу инвалидитета, те да им се ускраћивало право на више и квалитетније образовање.

ИСПИТИВАЧ: „Реците нам шта је разлог што нисте уписали студиј за Социјални рад, шта је разлог због којег нисте наставили са факултетом?“

ИСПИТАНИЦА: „Разлог је неприхватање од ректора и професора. Један професор је мојој мами рекао „...Ма води ми је одавде да је више не гледам...“, као, оно, изглед је био, вјероватно, у питању. Ја сам била приуштна ту, свега неколико метара удаљена од њих.“ (жена, Тузла, доб 26-40)⁴¹

³⁸ MyRight Извјештај о индивидуалним искуствима, стр. 56

³⁹ Ibid, стр. 56

⁴⁰ Оквирни закон о основном и средњем образовању (Службени гласник БиХ, број: 18/03), Оквирни закон о високом образовању (Службени гласник БиХ, број: 59/07 и 59/09), Закон о основном образовању („Службени гласник РС“, бр. 74/08, 106/09 и 104/11)

⁴¹ MyRight Извјештај о индивидуалним искуствима, стр. 56

ИСПИТИВАЧ: „Можете ли навести још неку ситуацију у протеклих пет година када сте сматрали да сте изостављени, да сте дискриминирани или да је на неки начин неко Ваше право угрожено?“

ИСПИТАНИЦА: „Ево можда бих рекла једну ситуацију, а то је, приликом полагања испита, када се од мене и још једне колегице, која је такођер имала оштећен вид, тражило да полагемо писмено испит, да не полагемо усмено. То је била шефица смјера и једина је била која је то тражила. Значи, све испите смо полагали усмено, осим код ње. Она је једина која је захтијевала то да ми, рецимо, доводимо са собом колеге које нису са нашег смјера да би полагали испите.“ (жена, Сарајево, доб 18-25)⁴²

У законодавству, које се односи на област образовања на државном нивоу, постоје оквирни закони о предшколском одгоју и образовању, основном и средњем образовању и Закон о високом образовању, у којима се утврђују основни принципи и стандарди образовања у БиХ. Ови закони не обавезују институције на нивоу државе БиХ да у својим буџетима планирају средства за провођење закона из области образовања, изузев средстава за праћење и координирање ових активности. Међутим, средства се планирају само за школе за специјално образовање. Не постоје издвајања за асистенте/це за образовање, као један од међународно признатих механизма омогућавања инклузије, осим спорадично и то искључиво кроз рад невладиних организација.

Иако се у *Иницијалном извјештају БиХ* о имплементацији *Конвенције о правима особа с инвалидитетом* говори о томе да “дјеца с посебним потребама”⁴³ имају право на индивидуалне програме у оквиру инклузивног образовања, не постоје установе које имају стручан кадар да се таква услуга и реализира⁴⁴. Само у већим градовима постоје кадрови који су донекле стручни за неке облике инвалидности и који могу учествовати у процјени капацитета дјеце с инвалидитетом или с посебним потребама и доносити и развијати индивидуалне програме за њих. За руралне средине такве услуге не постоје. И када у градовима дјеца добију индивидуалне програме, не постоји адекватан капацитет за мониторинг њиховог рада и реализације тих индивидуалних програма. И даље највећи дио посла обављају организације особа с инвалидитетом, чији су оснивачи/це већином родитељи дјеце с инвалидитетом, који, суочени са кршењем *члана 24. Конвенције*, преузимају иницијативу. Неријетко, институције власти, као што су педагошки заводи и такве акције оспоравају, чиме, иако немају критерије за пружање услуга образовања од стране невладиних организација, нити стручан кадар за њихово оцјењивање за све видове инвалидитета, често спречавају херојске кораке организација особа с инвалидитетом и родитеља дјеце с инвалидитетом.

⁴² Ibid, стр. 57

⁴³ У законодавству образовања дефиниције особа и дјеце с инвалидитетом нису усаглашене с Конвенцијом

⁴⁴ Види параграф 155, 157, 159

У истом извјештају се наводи да се започело с пружањем услуга за особе с инвалидитетом које похађају универзитет, па се даје примјер како при једном од босанскохерцеговачких универзитета сада постоји и Центар за особе с инвалидитетом, који је, наводно, повећао број особа с инвалидитетом на студију⁴⁵. Међутим, када се погледа статистика тог наводног напретка види се да од 17.000 студената⁴⁶ само њих четири су особе с инвалидитетом или поразних 0,02 посто укупног броја студената на том универзитету.

Питање ране хабилитације и рехабилитације није детаљно уређено нити једним посебним законом, а не препознаје се потреба доступности предшколског образовања, нарочито за дјецу с вишеструким и најтежим инвалидитетом и дјецу с инвалидитетом у руралним подручјима. Не постоје услови за рану интервенцију и прилагођавање индивидуалног приступа најмлађој популацији с инвалидитетом којој ће се помоћи да стекне неопходна знања и да се укључи у вртиће, што би олакшало и рад особљу вртића и школа у будућем раду с дјецом. Такође, чак ни из урбаних заједница највећи број дјеце с инвалидитетом није обухваћен редовним предшколским образовањем и васпитањем, иако је то законима из ове области за сву дјецу прописано под једнаким условима. Овим се директно крши *члан 26. Конвенције о правима особа с инвалидитетом*.

Због оваквог односа власти и изостанка алокације средстава за редовно инклузивно образовање, дјеца и млади с инвалидитетом немају доступно квалитетно образовање које би омогућило развој људског потенцијала и властите вриједности. Дугорочно, овакав однос надлежних институција доводи особе с инвалидитетом у изузетно неповољан положај у друштву, искључује их из свих главних токова и оставља их у сиромаштву и на маргини друштвених збивања.

4.3.2. Здравство

Услуге у области здравства нису једнако доступне свим особама с инвалидитетом. Постојећим законима особама с инвалидитетом не обезбјеђује се једнак избор и приступ, квалитет и стандард услуге здравствене заштите, укључујући услуге сексуалног и репродуктивног здравља и јавне здравствене програме намијењене широј популацији, што се огледа у директном кршењу *члана 25. Конвенције о правима особа с инвалидитетом*.⁴⁷

⁴⁵ Иницијални извјештај БиХ о примјени Конвенције, параграф 176

⁴⁶ Извор: Универзитет у Бањој Луци <http://www.unibl.org/sr/stranica/O-Univerzitetu/7> (приступљено 20.10.2013.)

⁴⁷ Закон о здравственој заштити (Службене новине ФБиХ, бр. 29/97), Закон о здравственом осигурању (Службене новине ФБиХ, бр. 30/97, 7/02 и 70/08), Закон о измјенама и допунама Закона о здравственом осигурању (Службене новине ФБиХ, бр. 70/08), Одлука о утврђивању основног пакета здравствених права (Службене новине ФБиХ, бр. 21/09), Закон о здравственој заштити Брчко Дистрикта (Службене новине Брчко Дистрикта, бр. 2/01, 19/07, 2/08) и Закон о здравственом осигурању Брчко Дистрикта (Службене новине Брчко Дистрикт, бр. 1/02, 7/02, 19/07, 2/08, 34/08).

Већина установа примарне здравствене заштите у урбаним и руралним срединама су физички неприступачне, чиме се особама с инвалидитетом онемогућава било какав приступ здравственој заштити или приступ под недостојанственим условима (нпр. да се особе корисници/це колица морају носити низ и уз степенице или преко других баријера), чиме се крше чланови 9. и 25. Конвенције.

„Оне основне ствари с којима се сви ми сусрећемо свакодневно јесу, између осталог, и те баријере које, рецимо, имамо приликом одласка на редовне љекарске прегледе или у неке институције, установе. Дешава ми се, рецимо, да дођем до степеница које апсолутно немају чак нити један обични рукохват уз помоћ којег бих се могао попети уз степенице, што мени представља непремостиву препреку.“ (мушкарац, Бијељина, доб 41-55)

ИСПИТИВАЧ: „Реците ми, с обзиром на то да сте у колицима, какав је приступ Бањи Дворови?“

ИСПИТАНИК: „Врло лош... Једном сам полетио да паднем, да ме не придржа човјек. То је нагли успон, то је само формалност. Један не може да ме спусти, мора двоје да ме спуштају. Још се ја нагнем скроз и кочим рукама, то се зове Бања, ал' то уопште није за нас инвалиде који смо у колицима.“ (мушкарац, Бијељина, доб 56-70)⁴⁸

Услуге које су специјално намијењене за жене с инвалидитетом нису доступне (гинеколошке услуге које се односе на материнство и савјетовање о репродуктивном здрављу). Из искуства жена с инвалидитетом у цијелој БиХ уочљиво је да постоји само један сто за гинеколошки преглед жена с инвалидитетом које се не могу саме кретати, док не постоји ниједан сто за порођај⁴⁹.

„Завод за жене и материнство је изгорио када сам ја била трудна прије десет година. Обновили су га, али он нема лифта, што је мене разочарало. Ординација за ултразвучни преглед је на другом спрату и ја се једва попењем да одем да урадим преглед.“ (жена, Сарајево, доб 41-55)⁵⁰

Такође нису прилагођене ни друге здравствене услуге, као што су стоматолошке услуге за особе с инвалидитетом које се не могу кретати саме, као и за дјецу и одрасле особе с интелектуалним потешкоћама. Напримјер, из искуства извјеститељице овог извјештаја, Стоматолошка клиника Клиничког центра Универзитета Сарајево, пружа услуге за дјецу и одрасле с интелектуалним потешкоћама, али је осигуран само један термин мјесечно за третман поправке зуба под општом анестезијом. Неријетко се дешава да особе с инвалидитетом, чекајући на третман поправке зуба, на крају једино могу добити услугу

⁴⁸ MyRight Извјештај о индивидуалним искуствима, стр. 31

⁴⁹ С изузетком приватних клиника и амбуланти за које не постоје тачни подаци

⁵⁰ Ibid, стр. 31

вађења зуба, јер је за поправак већ прекасно. Приватне ординације за поправак зуба под општом анестезијом наплаћују између 1.000 и 2.000 КМ, што чини скоро три просјечне плате у БиХ.

Не постоје или су неприлагођени дијагностички и други инструменти и опрема, нарочито за особе с најтежим инвалидитетом, на примјер, за радиолошке третмане дијагностике или операциони столови...

Не постоји могућност кориштења специфичних и ријетких лијекова за превенцију или спречавање повећања степена инвалидитета, као нити за кориштење специјализираних програма прехране с циљем превенције инвалидитета или његовог умањивања. На примјер, у ентитету РС постоји могућност субвенције исхране за особе обољеле од целијакије, али та субвенција није доступна за особе у аутистичном спектру које се често стављају на безглутенску дијету. У ентитету ФБиХ такве субвенције не постоје ни за једну групу особа с инвалидитетом. Примјера ради, један килограм безглутенског брашна је девет пута скупљи од килограма обичног брашна за хљеб.

Недоступни су програми медицинске рехабилитације за све особе с инвалидитетом, којима је потребна. Као што је раније наведено (поглавље 3.2.), ова рехабилитација није доступна свим групама особа с инвалидитетом. Не утврђују се потребе медицинске рехабилитације на основу потреба особа с инвалидитетом, већ само на основу њиховог узрока инвалидности, односно постојећих буџетских издвајања за специфичне групе особа с инвалидитетом, чиме се директно крши *члан 26. Конвенције о правима особа с инвалидитетом*.

Не постоје програми адекватног утврђивања потреба за ортопедским и другим помагалима, примјереним индивидуалним потребама особа с инвалидитетом, као ни програми обезбјеђивања хигијенско-санитетског материјала, чиме се директно крши *члан 20. Конвенције*. О тим искуствима јасно говоре саме особе с инвалидитетом:

„Колица су прављена, прилагођена баш за мене. Све су то била колица слабог квалитета, која пуцају у року од годину дана, а ја имам право на четири године колица. Тако да сам се морао сналазити увијек за друга колица.“ (мушкарац, Бијељина, доб 18-25)⁵¹

„Инвалид сам са ортопедским помагалом. Тамо је прописано да имам право сваке четири године на ортопедске ципеле. Немогуће је да ципеле буду четири године... Ко их може носити четири године, нек изволи. Ја сам по том питању ишао, жалио се и добио одбијеницу.“ (мушкарац, Добој, доб 41-55)⁵²

⁵¹ Ibid, стр. 36

⁵² Ibid, стр. 36

ИСПИТИВАЧ: „Јесте ли задовољни квалитетом колица?“

ИСПИТАНИЦА: „Па нисам, ја мислим да су колица јако лоша. Ово су она од 800 марака. То су та, изгледа, најјефтинија. Али то су та на која имамо право, јер су она тако пројектована. Ко их је радио није вјероватно искусан што се тиче овог или није заинтересован. Јер овдје нема ничег гдје би се могло ухватити руком. Ово ако се полети, оде све.“ (жена, Тузла, доб 56-70)⁵³

„Из личног искуства могу овако рећи: свака влада, или државе или кантона, одреди неку цифру за ортопедска помагала. Е сад, листа ортопедских помагала по закону у ФБиХ стоји веома добро и, према мом мишљењу, прилично је добра. Међутим, листе се разликују од кантона до кантона - који кантон има пара прави бољу листу. Ова наша кантонална листа, према мом мишљењу, благо речено, катастрофална је и срамотна. Особа с инвалидитетом, квадриплегичар као ја, има једном за живота, када говоримо у бројевима, отприлике неких 1.200 марака за колица. Значи једном добију то и више немају право. Од тих 1.200 марака не можете ништа. Једна електромоторна колица отприлике коштају од 4.000 до 10.000 марака, а ти добијеш 1.200 марака па се сналази.“ (мушкарац, Тузла, доб 26-40)⁵⁴

Илустрације ради, чланом 33. Закона о здравственом осигурању ФБиХ предвиђено је право на кориштење ортопедских и других помагала које је условљено медицинским индикацијама, као и право на кориштење лијекова, чије листе утврђују кантонални заводи здравственог осигурања. Условљеност кориштења права на ортопедска помагала само медицинском индикацијом у значајној мјери ограничава могућност добијања адекватних индивидуално прилагођених помагала, која су особама с инвалидитетом неопходна у свакодневном животу. Додатни проблем представља то што је регулисање права на помагала и лијекове у надлежности кантоналних министарстава здравља. То доводи до неуједначеног приступа, утврђивања битно различитих права по кантонима, што особе с инвалидитетом доводи у веома неповољан положај⁵⁵. Овај примјер јасно указује да држава БиХ не поштује и не штити људска права, јер иако испуњава људска права законски, та иста људска права не штити имплементацијом тих закона.

Када су у питању дјеца с инвалидитетом, у процесу медицинског вјештачења или опсервација у којима се утврђује степен или постојање инвалидитета, нису предвиђене никакве услуге подршке од медицинских и образовних институција. Ови процеси су често

⁵³ Ibid, стр. 37

⁵⁴ Ibid, стр.37

⁵⁵ У буџетима министарстава надлежних за здравље и завода здравственог осигурања нису јасно планирана средства за набавку ортопедских и других помагала, нарочито оних чијим кориштењем би се повећао ниво укључености особа с најтежим степеном инвалидитета, нити су планирана средства за прилагођавање објеката и медицинске опреме, како би постали доступни и за остваривање здравствене заштите особа с најтежим инвалидитетом

веома болни, временски, а понекад и финансијски представљају оптерећење за породицу, те посебно утичу на стабилност брачних односа. Не постоје никакве услуге савјетовања, нити терапија за родитеље или друге чланове/це породице који пролазе кроз процес прихватања и суочавања са новонасталом ситуацијом у породици. Многа искуства особа с инвалидитетом говоре да и сам начин саопштавања дијагнозе или процјене зна бити веома непријатан и безобзиран према осјећајима родитеља и других чланова/ица породице.

Препоруке за осигурање основних услуга у области образовања и здравства особама с инвалидитетом:

- ускладити принципе квалитетног инклузивног образовања са *Конвенцијом о правима особа с инвалидитетом* на свим нивоима образовања, те осигурати финансијска и друга потребна средства за његову примјену. У овај процес укључити надлежна министарства образовања, педагошке заводе, средства јавног информисања и невладине организације, а нарочито организације особа с инвалидитетом;
- елиминисати све дискриминаторне изразе у области образовања из законских и других подзаконских аката, те их усагласити са дефиницијама из *Конвенције*;
- законима и другим подзаконским актима на свим нивоима власти регулисати успоставу система пружања услуга асистенције у образовању као подршку инклузији дјецe и особа с инвалидитетом у општи систем образовања, те у буџетима осигурати средства за ове намјене;
- обавезати министарства образовања и надлежне институције локалне заједнице да у буџетима одвојено планирају средства за подршку инклузивном образовању, што укључује: осигуравање архитектонске приступачности, набавку потребних ортопедских, тифлотехничких и других помагала, наставних средстава и учила, уџбеника и друге литературе, у приступачним форматима и техникама, као и осигуравање других видова подршке (асистенти/це у настави, тумачи знаковног језика, персонални асистенти/це и сл.);
- хитно обавити процјену приступачности свих образовних и здравствених институција и зграда, за све нивое образовања, те примјеном санкција и других мјера осигурати њихову приступачност;
- у све програме образовања наставног особља обавезно укључити дио едукације о инклузивном образовању;
- обезбиједити опсервацију дјецe с инвалидитетом у оквиру образовне средине у којој се налазе, без измјештања ради опсервације;

- преиспитати стандарде процјене инвалидности код дјеце, те сходно томе и пријема дјеце с инвалидитетом у дневне центре и друге врсте институционалне његе, како се из редовног образовног процеса не би искључила дјеца која могу похађати инклузивну наставу;
- увести сертификирање наставног и другог особља које се бави проценом степена инвалидности дјеце, те њиховим способностима и могућностима;
- законима и другим подзаконским актима на свим нивоима власти осигурати свим особама с инвалидитетом право на здравствену заштиту;
- у ентитетским законима о здравственом осигурању јасно прецизирати критерије за додјелу помагала особама с инвалидитетом, који ће им осигурати личну покретљивост и могућност укључивања у друштвене токове. Кроз ове критерије обезбиједити индивидуалан приступ и додјелу помагала према стварним потребама особе с инвалидитетом, а не само на основу дијагнозе;
- законима о здравственом осигурању у оба босанскохерцеговачка ентитета јасно прописати право на ортопедска, тифлотехничка и друга помагала за све особе с инвалидитетом, стандард квалитета помагала, критерије за њихово додјељивање, као и начин осигуравања средстава у буџетима за те намјене;
- развијати различите програме и мјере за подстицај рада на превенцији инвалидности;
- законима и подзаконским актима на нивоу босанскохерцеговачких ентитета јасно утврдити стандарде приступачности објектима и потребну опрему, те прописати обавезу њихове примјене у грађењу нових објеката здравствене заштите и утврдити временске рокове за прилагођавање постојећих објеката и набавку опреме.

4.4. Сиромаштво особа с инвалидитетом и њихових породица

Када се говори о особама с инвалидитетом и препрекама које имају у свакодневном животу, запошљавање је увијек у врху неостварених права. Међутим, поред права на рад и запошљавање, често се занемарује чињеница да су особе с инвалидитетом, због своје инвалидности, већ од самог почетка осуђене на већи степен сиромаштва у односу на друге групе грађана/ки⁵⁶. Исто тако, не само особе с инвалидитетом, већ њихове цијеле породице западају у сиромаштво без икаквог признања таквог стања од институција власти.

У овом кључном питању директно се крше сљедећи чланови *Конвенције*:

- **12. Једнакост пред законом**

⁵⁶ UNDP/IBHI Извјештај о хуманом развоју, Социјална укљученост, 2003. година

- **23. Поштивање дома и породице**
- **27. Запошљавање**
- **28. Одговарајући животни стандард и социјална заштита**

а индиректно слједећи чланови *Конвенције*:

- **5. Равноправност и недискриминација**
- **9. Приступачност**
- **24. Образовање**
- **25. Здравствена заштита**
- **26. Хабилитација и рехабилитација**

Без обзира на начелна опредјељења, дефинисана кроз разне законе и друге прописе, у пракси особе с инвалидитетом, поготово оне с тежим инвалидитетом, нису у прилици да на отвореном тржишту рада добију запослење, чиме се крши *члан 27. Конвенције о правима особа с инвалидитетом*. Као примјер може се навести да се слијепе особе на отвореном тржишту рада не запошљавају често нити на радним мјестима на којима су се традиционално запошљавале (нпр. прије 20 година су све општине на подручју града Сарајева и Бање Луке слијепе особе ангажовале за оператере на телефонским централама, док то данас није редовна пракса у општинама у тим градовима).

У оба ентитета у БиХ предвиђен је систем квота за запошљавање особа с инвалидитетом на отвореном тржишту рада, с тим да постоје одређене разлике у његовој свеобухватности: у ентитету РС обавезе по квотном систему односе се само на јавне институције и предузећа у државној својини, а у ентитету ФБиХ тај се систем односи и на све остале привредне субјекте, укључујући и приватни сектор, који запошљавају више од 16 радника/ца. Такође је предвиђено да неизвршавањем ове обавезе послодавац у фондове за професионалну рехабилитацију уплаћује средства за подстицање рехабилитације и запошљавања особа с инвалидитетом⁵⁷.

У имплементацији ових мјера јављају се одређени проблеми који се огледају у непостојању јасне дефиниције особе с инвалидитетом, прецизних евиденција о запосленим особама с инвалидитетом, као и у непостојању јасне обавезе која државна институција треба вршити надзор над испуњавањем прописаних квота или плаћањем прописаних обавеза од послодаваца.

Одређене тешкоће за запошљавање особа с инвалидитетом у ентитету ФБиХ може представљати прописано утврђивање здравствене способности као једног од услова за

⁵⁷ Закон о професионалној рехабилитацији, оспособљавању и запошљавању инвалида РС (Службени гласник РС, бр. 54/09), Закон о професионалној рехабилитацији, оспособљавању и запошљавању особа с инвалидитетом ФБиХ, 2010., Закон о раду (Службени гласник Брчко Дистрикта, бр. 19/06, 19/07, 25/08), Закон о запошљавању и правима за вријеме незапослености (Службени гласник Брчко Дистрикта, бр. 33/04, 19/07, 25/08), Закон о заштити на раду Брчко Дистрикта (Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ, бр. 31/05, 35/05)

заснивање радног односа, што даје медицинском особљу и послодавцима могућност за различита тумачења и честа кршења члана 12. Конвенције о правима особа с инвалидитетом.

Иако у оба ентитетска закона о запошљавању постоје начелне одредбе којима се даје предност при запошљавању особама с најтежим степеном инвалидитета, што би требало детаљније регулисати подзаконским актима, ипак нема значајнијег запошљавања таквих особа.

Од 100 испитаника њих 48 навело је искуства када је у питању рад и запошљавање, док је њих 56 незапослено, а само 19 запослено. Сљедећа искуства односе се на немогућност уживања права на рад, дискриминацију на радном мјесту и неприлагођеност радног мјеста.⁵⁸

„На послу сам имао масу проблема које имам и дан-данас. Почевши од дискриминације као особе с инвалидитетом, коју једноставно гледају као неку нижу расу. Аутоматски имају такав став према вама, без обзира шта знате, колико вриједите и колико можете. То се апсолутно не гледа, само се гледа да сте особа с инвалидитетом и одмах вас стављају по страни, не желећи да вам пруже шансу да покажете оно што можете и да ли заиста то можете. Између осталих, имао сам и тај проблем и имам га и данас.“ (мушкарац, Бијељина, доб 41-55)

„Онда, долазио сам у ситуацију да ми, рецимо, бивши финансијски директор у лице каже: „Шта је мене брига што си ти такав, шта ја имам с тобом...!? “. То су огромни проблеми, тешко је у том моменту човјеку психички да издржи то све...“

Дошло је ново руководство, које ми је тренутно дало нова овлаштења и обавезе. Тренутно радим са вишом стручном спремом, а не са факултетским образовањем које имам.“ (мушкарац, Бијељина, доб 41-55)

ИСПИТИВАЧ: „Да ли се сјећате неког догађаја у протеклих пет година када сте били изостављени или су се према вама понашали лоше или вам нису дозволили да учествујете због вашег инвалидитета?“

ИСПИТАНИЦА: „Послије завршетка основне школе конкурисала сам на многа радна мјеста, а чим бих споменула да сам особа с инвалидитетом, они би то аутоматски одбијали, иако познајем страни језик и способна сам за рад. Због тога сам сад незапослена и не могу да остварим неки успјех у том смислу.“ (жена, Добој, доб 18-25)

Иницијални извјештај БиХ о примјени Конвенције о правима особа с инвалидитетом ни на који начин не даје преглед стања запослености особа с инвалидитетом у БиХ, нити предвиђа повећање њихове запослености. Осим што се осврће на законодавни оквир,

⁵⁸MyRight Извјештај о индивидуалним искуствима, стр. 41-42

спомиње и позитивне кораке које, опет, чине само организације особа с инвалидитетом и то искључиво на основу помоћи међународних донатора. Не пружајући основно право на рад својим грађанима с инвалидитетом држава БиХ директно крши *члан 27. Конвенције*.

Особе с инвалидитетом по природи свог здравственог стања пуно су више изложене потребама за редовним здравственим прегледима, контролама и другим облицима здравствених услуга. За многе од њих и даље важе обавезе партиципације у здравственим услугама, те такви трошкови додатно оптерећују њихов буџет и чине их више ризичним за сиромаштво.

„Кад сам требала да идем на оцртавања за зрачење морала сам позајмити 300 марака за пут у два правца. Морала сам да позајмим јер нисам могла ићи аутобусом, већ сам ишла таксијем. На зрачење сам морала ићи други пут, што значи да сам два пута морала да позајмљујем паре.“ (жена, Бијељина, доб 26-40)⁵⁹

„Па било је тога, нису хтјели да ми приме здравствену књижицу зато што је за дан била непотврђена. А радило се о хитном случају, био ми је пукао чир. У тој здравственој установи инсистирали су на овјереној књижици, а док је то било обављено могла сам да подлегнем од посљедица напада.“ (жена, Тузла, доб 56-70)⁶⁰

Многе особе с инвалидитетом, због немогућности запошљавања, у потпуности зависе од финансијских примања из буџетских средстава за свакодневни опстанак. Знатан је број ситуација гдје се новац за туђу његу и помоћ или инвалиднина користе као приход од којег живи особа с инвалидитетом и цијела породица. Ово је директна посљедица пропуста државе која није одредила социјални минимум, односно износ средстава потребних за социјалну сигурност грађана, тако да се средства намијењена за осигурање једнаких могућности за функционирање у друштву, користе за преживљавање особа с инвалидитетом.

„Када сам ишла на комисију у Сарајево смањили су ми инвалидитет, што ми је јако жао, јер то значи да особе с инвалидитетом немају никакву подршку, ни близу како би требале да имају.“ (жена, Мостар, доб 18-25)⁶¹

„Немам никаква примања. Имала сам једно вријеме када сам примала по 100 и нешто марака, а онда ми је то укинута и више немам, иако сам 80 посто неспособна.“ (жена, Тузла, доб 56-70)⁶²

⁵⁹ Ibid, стр. 31

⁶⁰ Ibid, стр. 31

⁶¹ Ibid, стр. 36

⁶² Ibid, стр. 36

Особе с инвалидитетом су изложене додатним трошковима, јер и када примају средства за туђу његу и помоћ она нису довољна да им обезбиједи адекватну помоћ. Износ средстава за туђу његу и помоћ креће се од минималних 160,00 КМ у ентитету РС, до 390,00 КМ у ентитету ФБиХ, што је износ за који би се могло обезбиједити 2-3 седмице нечијег пуног радног времена за чување дјетета. Међутим, чим се појави информација да би се асистенција требала пружити дјетету или одраслој особи с инвалидитетом, потенцијални асистенти/це очекују пуно већа, ако не и дупло већа средства. Уобичајена дневница за особе с инвалидитетом која се издваја кроз пројекте организација особа с инвалидитетом или међународне пројекте износи између 20,00 и 40,00 КМ, што би неки мјесечни износ за редовну његу и помоћ довео до скоро три пута већег износа него је тренутно доступна⁶³.

„Живјела сам сама као подстанар... Рецимо, приликом избора одјеће и слагања боја нисам имала асистента и то је можда један од недостатака с којим се све слијепе особе суочавају.“ (жена, Сарајево, доб 18-25)⁶⁴

„Па требала ми је услуга. Трбало ми је све, јер нисам могао ништа... Нисам могао ни у тоалет сам, нисам се могао ни окупати... Приликом једног пада сломио сам руку, имао сам јаке болове, муке од свега, и тада ми је требала помоћ.“ (мушкарац, Бијељина, доб 56-70)⁶⁵

Посебан проблем особа с инвалидитетом у БиХ је да се надлежне државне институције законима не обавезују на развијање програма социјалног становања и становања уз подршку, што особе с инвалидитетом доводи у ситуацију да не могу обезбиједити адекватне услове за живот и формирање сопствене породице.

Нису предвиђена никаква издвајања за подршку особама с инвалидитетом које су изложене додатним трошковима због своје инвалидности, односно већег трошења обуће и одјеће, потребе за рукавице за кориштење колица, те потребе за додатном опремом за кориштење инвалидских колица у хладним и влажним временским условима, итд.

Не постоје програми подршке за породице особа с инвалидитетом, које су додатно оптерећене недостатком адекватних државних услуга, те су присиљене саме те услуге пружити (нпр. један члан породице престане радити или се не може кандидовати на тржишту рада јер пружа његу и подршку свом члану породице с инвалидитетом). Овим се укупна примања породице смањују и тиме угрожава стандард живљења не само особе с инвалидитетом, већ и цијеле породице, чиме се крши *члан 23. Конвенције о правима особа с инвалидитетом, став 5, те члан 28. Конвенције, ставови 1. и 2.ц.*

⁶³ Пројекат у области инвалидности БиХ 2006-2009

⁶⁴ MyRight Истраживање о индивидуалним искуствима, стр. 36

⁶⁵ Ibid, стр. 37

Иницијални извјештај БиХ о примјени Конвенције о правима особа с инвалидитетом не спомиње, нити предвиђа било какве услуге за подршку породицама особа с инвалидитетом, већ само утврђује да те врсте услуга у БиХ углавном пружају невладине организације. Узимајући у обзир тренд сталног смањивања средстава за организације особа с инвалидитетом из државних буџета, те изостанак таквих услуга од центара за социјални рад или других јавних установа (породичних савјетовалишта, центара за ментално здравље, итд.), БиХ директно крши чланове 23. и 28. Конвенције о правима особа с инвалидитетом.⁶⁶

Препоруке за смањење сиромаштва особа с инвалидитетом и њихових породица:

- законима на нивоу ентитета ФБиХ и РС утврдити социјални минимум за особе с инвалидитетом, увећан за трошкове које особа или његова породица имају због инвалидитета;
- законом уредити да се права у области социјалне заштите, њихов обим и начин остваривања утврђују по истим критеријима за све особе с инвалидитетом, независно од тога гдје живе и који су узроци и околности настанка инвалидитета;
- законима на нивоу ентитета ФБиХ и РС јасно одвојити давања за социјалну сигурност/минимум од давања која служе за подршку особама с инвалидитетом за једнаке могућности;
- законима и другим прописима, уз дефинисање јасне финансијске подршке, регулисати успостављање система услуга за подршку личној покретљивости, свакодневном функционисању и укључивању у друштво особа с инвалидитетом;
- у *Закону о раду* у ФБиХ и *Закону о раду РС* јасно дефинисати да се здравствена способност не сматра једним од услова за запошљавање особа с инвалидитетом, уколико су оне за одређени посао професионално оспособљене;
- у *Закону о професионалној рехабилитацији, оспособљавању и запошљавању у ФБиХ* утврдити могућност поврата доприноса и пореза на плату послодавцима који запошљавају особе с најтежим инвалидитетом на отвореном тржишту рада (нпр. корисницима/цама права на помоћ и његу од друге особе);
- законима о професионалној рехабилитацији, оспособљавању и запошљавању јасно утврдити критерије и механизме, укључујући и додатне стимулације, за запошљавање особа с најтежим инвалидитетом;
- развити институционални систем рехабилитације и професионалне рехабилитације у оба босанскохерцеговачка ентитета - ФБиХ и РС, који би се

⁶⁶ Издвајања за ООСИ се смањују од 2008. године до данас, и то сваке године по 15 посто, док су средства за 2010. годину смањена за скоро 50 посто у односу на 2011. годину. Износ помоћи ООСИ у 2011. години износио је 0,004 посто БДП. Извор: Центар за истраживачко новинарство, База података о буџетским издвајањима за непрофитне организације и јавне установе, <http://database.cin.ba/finansiranjeudruzenja/>

заснивао на истим принципима, а чије би се финансирање требало обезбиједити из буџета државних институција и фондова;

- провести реформу пензијско-инвалидског осигурања које ће укључити права особа с инвалидитетом и по основу инвалидности;
- законима на нивоу ентитета ФБиХ и РС утврдити обавезу институција власти на локалном нивоу да развију програме социјалног становања и становања у локалној заједници уз подршку за особе с инвалидитетом, те да у буџетима планирају средства за њихово провођење;
- радити на подизању свијести друштва о важности запошљавања особа с инвалидитетом као једнакоправних чланова друштва.

4.5. Дискриминација особа с инвалидитетом од стране особља јавних институција које су пружаоци услуга

Особе с инвалидитетом се свакодневно сусрећу са предрасудама о њиховом стању, изгледу, говору, понашању... У новим демократским друштвима, као што је БиХ, у којима се тек однедавно ради на подизању свијести о правима особа с инвалидитетом и у којима је покренута борба против стереотипа о особама с инвалидитетом, такве предрасуде постоје у изобилју у свакодневном животу: у парку, на улици, у јавном превозу...

Такав однос и предрасуде не смију бити дио понашања јавних институција у БиХ. Запослени у приватном и јавном сектору дужни су пружати једнаке услуге без дискриминације по било којој основи, како свим другим грађанима/кама, тако и особама с инвалидитетом. Нажалост, у БиХ то није случај. Особе с инвалидитетом чешће ће на стереотипна понашања наићи код пружаоца јавних услуга, него код људи које сусрећу на улици.

У овом кључном питању директно се крше сљедећи чланови *Конвенције о правима особа с инвалидитетом*:

- **6. Жене с инвалидитетом**
- **7. Дјеца с инвалидитетом**
- **8. Подизање свијести**
- **9. Приступачност**
- **12. Једнакост пред законом**
- **13. Приступ правди**
- **17. Заштита интегритета особе**
- **22. Поштивање приватности**
- **24. Образовање**
- **25. Здравствена заштита**

- **26. Хабилитација и рехабилитација**
- **27. Запошљавање**
- **28. Одговарајући животни стандард и социјална заштита**

У програмима образовања кадрова, који се запошљавају у образовању, здравству, социјалној заштити, те у јавној администрацији, не постоје програми обуке особља за рад с особама с инвалидитетом, чиме БиХ директно крши *члан 8. Конвенције*, јер не предузима ништа да кадрове запослене на пословима пружања услуга едукације о правима особа с инвалидитетом, те да ради на превенцији и борби против стереотипа о особама с инвалидитетом⁶⁷.

Чак и у законима у којима је забрана дискриминације по основу инвалидитета директно прописана, нема ефикасних мјера за њено спречавање, па се дискриминација особа с инвалидитетом дешава свакодневно. Због неразвијене свијести особа с инвалидитетом, неефикасних механизма за спречавање и санкционисање дискриминације и недовољних капацитета организација особа с инвалидитетом, ријетки су судски процеси покренути с циљем санкционисања дискриминације особа с инвалидитетом.

У оквиру мониторинга индивидуалних искустава испитаници/це су током интервјуа имали прилику да наведу своје мишљење о узроцима дискриминације над особама с инвалидитетом. Највећи број узрока дискриминације је правног карактера - 13 испитаника и осам испитаница (укупно 21) изјавили су да управо правни узроци стварају највећу дискриминацију коју доживљавају. Оно што можемо закључити јесте да је најчешћи системски узрок дискриминације правног поријекла. То значи да, без обзира на пол, доб и регион на којем живе испитаници/це, сви имају проблема са недостатком одговарајућих закона и програма, као и са њиховом примјеном у сврху провођења, промоције и унапређења људских права, што је од изузетне важности за њихову егзистенцију. Овај податак, као и податак да су особе с инвалидитетом у малом броју истицале приступ правди, такође говори да особе с инвалидитетом очекују од државе и њених представника/ца на свим нивоима власти да им омогуће уживање њихових права кроз законска рјешења, програме и буџете намијењене томе, а не да се за остварење својих гарантованих права морају борити на суду и у другим институцијама.

Сва индивидуална искуства која слиједе могла су бити предмет тужби против институција власти, ако не на суду, онда барем етичким комисијама одређених институција.

„Одем докторима, они ме не разумију... Замолим их, пошто читам са усана, да полако причају, али они немају стрпљења или окрену и спусте главу и даље наставе

⁶⁷ Одлука о стандардима и нормативима здравствене заштите из обавезног здравственог осигурања (Службене новине ФБиХ, бр. 5/03, 18/04,57/07, 53/08), Правилник о додатној едукацији из обитељске медицине (Службене новине ФБиХ, бр.: 1/03)

да причају по свом. Онда их замолим да ми напишу на папиру, али неће ни то, немају ни за то живаца. То увијек очекујем... Најгоре што ми се десило јесте када сам ишла неурологу, пожалила сам се на болове, да ме боли глава, а они су ме послали психијатру. Дали су ми неке таблете као да сам обољела на живцима, сматрали су ме лудом. Рекла сам им да нисам луда, да имам проблеме с мигреном за коју требају неке лијекове, а они ми напишу нешто друго... Сваки пут када имам проблем, дођем доктору, будем само двије-три минуте и то је то... Једноставно доктори немају стрпљења да ми објасне..." (жена, Сарајево, доб 41-55)⁶⁸

„Сјећам се једног догађаја који се догодио прије 3-4 године. То је био сусрет са љекаром, специјалистом физикалне медицине, који је, кад смо поднијеле захтјев за рехабилитацију, рекао да он има млађе дјеце, будући да ја са 27 година падам у други план.“ (жена, Добој, доб 26-40)⁶⁹

„Тако је и у здравству, гдје се љекар обраћа особи са којом сам ја дошао, а не мени и увијек има тог неког сажалијевања, али уз пропаганду и подизање свијести код грађана то се мијења, само што иде споро.“ (мушкарац, Сарајево, доб 41-55)⁷⁰

„Када сам био код физијатрице, када сам описао своје стање и рекао да желим ићи на физикалну терапију, она ми је одговорила да тренутно нема довољно мјеста и да на ред могу доћи за шест мјесеци. Томе је додала да за вријеме које посвети за преглед једног инвалида може прегледати пет здравих особа. Био сам увријеђен, јер није лијеп осјећај да ти неко тако каже, а поготово ако је та особа љекар.“ (мушкарац, Добој, доб 18-25)⁷¹

„Познато је да у здравственим установама стоје натписи на којима пише да инвалиди имају предност, међутим то није тако у пракси.“ (мушкарац, Бијељина, доб 41-55)⁷²

Не постоје програми обуке медицинског и парамедицинског особља за рад са особама с инвалидитетом, што јасно показују наведени примјери индивидуалних искустава. У Иницијалном извјештају БиХ о примјени Конвенције о правима особа с инвалидитетом, у дијелу који се односи на подизање свијести, спомињу се само активности организација особа с инвалидитетом и једна медијска кампања надлежног министарства од прије двије године, чиме БиХ директно крши члан 8. Конвенције.

⁶⁸ Ibid, стр. 31

⁶⁹ Ibid, стр. 31

⁷⁰ Ibid, стр. 31

⁷¹ Ibid, стр. 31

⁷² Ibid, стр. 31

У овој области особе с инвалидитетом из LGBT популације су вишеструко дискриминисане јер у друштву генерално не постоји сензибилитет и разумијевање према LGBT особама, што води непоштивању права LGBT особа и, уједно, права особа с инвалидитетом.

Породице особа с инвалидитетом не третирају се као дио покрета особа с инвалидитетом, нити као корисници/це услуга за особе с инвалидитетом. Напримјер, полиција члановима породица с инвалидитетом не признаје право на одређене привилегије попут приступа и паркирања на резервисаним мјестима за аутомобиле који носе ознаку „особа с инвалидитетом I категорија“. Полиција сматра да се та привилегија не односи на цијелу породицу, већ само ако је у аутомобилу у датом моменту присутна и особа с инвалидитетом. Ово је у потпуној супротности са сврхом таквих привилегија, јер чланови породице особе с инвалидитетом и када обављају куповину на пијаци или плаћају рачуне, то раде и за потребе члана породице који је с инвалидитетом.

Појединачна препорука особљу јавних институција

С циљем елиминације свакодневне дискриминације којој су особе с инвалидитетом изложене од стране особља јавних институција као пружалаца услуга, препоручује се:

- у *Закону о забрани дискриминације* и осталим законима у којима је прописана забрана дискриминације експлицитно навести и забрану дискриминације по основу инвалидитета;
- подузети мјере и активности на подизању свијести и развијању других капацитета појединаца с инвалидитетом, организација особа с инвалидитетом с циљем потицања на кориштење механизма забране дискриминације, као алата за остваривање прокламираних права и слобода;
- у све програме обука јавних установа, у сарадњи са организацијама особа с инвалидитетом, увести обавезан дио едукације о правима особа с инвалидитетом и превенцији њихове дискриминације, те дискриминације њихових породица (имајући у виду све различитости по доби, полу, LGBT, итд.);
- у све стратегије и акционе планове које доносе државне институције уградити и активности које ће имати за циљ подизање свијести друштва па и самих особа с инвалидитетом о правима особа с инвалидитетом, те планирати средства за реализирање тих активности.

Библиографија

- Агенција за статистику БиХ (2013), Прелиминарни резултати пописа становништва, домаћинства и станова у БиХ 2013. http://www.bhas.ba/obavjestenja/Preliminarni_rezultati_bos.pdf, приступ остварен 10. 11. 2013. године
- Центар за истраживачко новинарство, База података о буџетским издвајањима за непрофитне организације и јавне установе
- <http://database.cin.ba/finansiranjeudruzenja/>, приступ остварен 23. 12. 2013. године
- DRPI (2012) Law, Rights and Monitoring Template. York Universtity: June 2012
- Министарство за људска права и избјеглице БиХ (2012), Иницијални извјештај БиХ о примјени Конвенције УН о правима особа с инвалидитетом, мај 2012. године
- Министарство за рад и борачку заштиту РС (2009), Резултати рада 2005-2009, мај 2009. година
- MyRight (2013) Извјештај о медијском мониторингу, новембар 2013. године
- MyRight (2013) Извјештај о мониторингу индивидуалних искустава, аугуст 2013. године
- MyRight (2013) Извјештај о мониторингу система, јули 2013. године
- Одлука о стандардима и нормативима здравствене заштите из обавезног здравственог осигурања (Службене новине ФБиХ, бр. 5/03, 18/04,57/07, 53/08)
- Одлука о утврђивању основног пакета здравствених права (Службене новине ФБиХ, бр. 21/09)
- Оквирни закон о основном и средњем образовању (Службени гласник БиХ, бр.18/03)
- Оквирни закон о високом образовању (Службени гласник, бр.59/07 и 59/09)
- Омбудсмен БиХ (2012), Права особа с инвалидитетом, новембар, 2012. године
- Политика у области инвалидности у БиХ (Службени гласник БиХ, бр. 76/08.)
- Правилник о додатној едукацији из обитељске медицине (Службене новине ФБиХ, бр 1/03)
- Правилник о условима за планирање и пројектирање грађевина за несметано кретање дјецe и особа с умањеним тјелесним способностима РС (Службени гласник РС, бр 2/03 од 18. 01. 2003. године)
- Стратегија за изједначавање могућности за особе с инвалидитетом у ФБиХ 2011- 2015, усвојена на 4. сједници Парламента ФБиХ 28. 7. 2011. године
- Стратегија за унапређење друштвеног положаја лица с инвалидитетом у РС 2010-2015, усвојена на 184. сједници Владе РС 29. 07. 2010. године
- Свјетска банка, Јединица за смањење сиромаштва и економско управљање, Регион Европе и централне Азије, Социјална искљученост у БиХ и глобална криза, март 2012

- УН (2006), Конвенција о правима особа с инвалидитетом УН, Службени гласник БиХ-Међународни уговори, бр 11/09 од 18. 12. 2009. године
- UNDP/IBNI (2003), Извјештај о хуманом развоју - Социјална укљученост, Сарајево
- Уредба о просторним стандардима, урбанистичко-техничким условима и нормативима за спречавање стварања архитектонско-урбанистичких препрека за особе с умањеним тјелесним могућностима ФБиХ (Службене новине ФБиХ, бр. 48/09)
- World Bank (2012) BiH: Challenges and Directions for Reform: A Public Expenditure and Institutional Review, фебруар 2012. године
- Закон о измјенама и допунама Закона о цестовном превозу ФБиХ, (Службене новине ФБиХ, бр. 2/10 од 18. 01. 2010. године)
- Закон о измјенама и допунама Закона о здравственом осигурању (Службене новине ФБиХ, бр. 70/08)
- Закон о основама социјалне заштите, заштите цивилних жртава рата и заштите породице са дјецом у ФБиХ, (Службене новине ФБиХ, бр. 36/99, 54/04, 39/06 и 14/09)
- Закон о основном образовању (Службени гласник РС, бр. 74/08, 106/09 и 104/11)
- Закон о остваривању права на накнаду материјалне и нематеријалне штете настале у периоду ратних дејстава од 20. маја 1992. до 19. јуна 1996. године, (Службени гласник РС, број 103/05, 1/09, 49/09 и 118/09)
- Закон о професионалној рехабилитацији, оспособљавању и запошљавању особа с инвалидитетом ФБиХ, (Службене новине Федерације БиХ, бр. 9/10)
- Закон о професионалној рехабилитацији, оспособљавању и запошљавању инвалида РС, (Службени гласник РС, бр. 54/09)
- Закон о раду, (Службени гласник Брчко Дистрикта, бр. 19/06, 19/07, 25/08)
- Закон о социјалној заштити (Службени гласник Брчко Дистрикта, бр. 1/03, 4/04, 19/07, 2/08)
- Закон о социјалној заштити РС, (Службене гласник РС, број 37/12)
- Закон о заштити на раду Брчко Дистрикта, (Службени гласник Брчко Дистрикта, бр. 31/05, 35/05)
- Закон о запошљавању и правима за вријеме незапослености, (Службени гласник Брчко Дистрикта, бр. 33/04, 19/07, 25/08)
- Закон о здравственој заштити, (Службене новине ФБиХ, бр. 29/97)
- Закон о здравственој заштити Брчко Дистрикта, (Службени гласник Брчко Дистрикта, бр. 2/01, 19/07, 2/08)
- Закон о здравственом осигурању Брчко Дистрикта, (Службени гласник Брчко Дистрикта, бр. 1/02, 7/02, 19/07, 2/08, 34/08)
- Закон о здравственом осигурању, (Службене новине ФБиХ, бр. 30/97, 7/02 и 70/08)

ДОДАТАК I - Организације особа с инвалидитетом које су учествовале у изради извјештаја⁷³

Коалиција Добој

1. Удружење параплегичара, обољелих од дјечије парализе и осталих тјелесних инвалида регије Добој
2. Удружење дистрофичара Добој
3. Општинска организација слијепих и слабовидих Теслић
4. Одбојкашки клуб инвалида „ОКИ“ Добој
5. Удружење ампутираца Добој
6. Савез за спорт и рекреацију инвалидних лица Добој
7. Удружење цивилних жртава рата Добој
8. Центар за развој цивилног друштва Добој
9. Удружење параплегичара и обољелих од дјечије парализе Добој Југ
10. Удружење дистрофичара Теслић
11. Удружење дјецe с посебним потребама Добој
12. Међуопштинска организација слијепих и слабовидих Добој
13. Удружење за узајамну помоћ особама у душевној кризи и њиховим породицама „Нада“ Добој
14. Удружење особа с инвалидитетом Добој Исток

Ове организације су удружене у Коалицију организација особа с инвалидитетом заједно са још четири организације из општине Добој Југ (1), Теслић (2) и Добој Исток (1).

Коалиција КОЛОСИ-БН Бијељина

1. Регионално удружење ампутираца Бијељина
2. Удружење жена обољелих од карциноме дојке “ГЕА”
3. ОКИ - „Семберија“ Бијељина
4. Удружење цивилне жртве рата „ЦИЖР“ Бијељина
5. Хуманитарно удружење жена “АРТА” Бијељина
6. Удружење за помоћ ментално заосталим лицима “НАДА” Бијељина
7. Удружење жена с инвалидитетом „ИМПУЛС“ Бијељина
8. Клуб кошарке у колицима ККК - “Бијељина”
9. Удружење слијепих и слабовидих регије Бијељина
10. Удружење глувих и наглувих регије Бијељина
11. Удружење параплегичара обољелих од дјечије парализе и остала инвалидна лица Бијељина
12. Стрелачки клуб Ратних војних инвалида "ОРАО" Бијељина
13. Удружење параплегичара обољелих од дјечије парализе и осталих трајних инвалидности општине Лопаре

⁷³MyRight Извјештај о индивидуалним искуствима, стр. 8-17

Коалиција Тузла

1. Удружење особа с инвалидитетом Сапна
2. Удружење грађана за помоћ у душевној невољи ТК "Fenix"
3. Удружење особа обољелих од мишићне дистрофије Тузланског Кантона
4. Удружење грађана оштећеног вида Тузла
5. Удружење грађана Информативни центар за особе с инвалидитетом "Лотос"
6. Удружење грађана "Мајке хендикепиране дјеце" Тузланског Кантона
7. Удружење Хуманитарна организација жена с инвалидитетом "Лотосице"
8. Удружење цивилних жртава рата Тузланског Кантона (нова чланица Коалиције)
9. Удружење параплегичара Лукавац (нова чланица Коалиције)
10. Удружење особа с инвалидитетом I и II категорије и пензионера Сребреник
11. Удружење особа с инвалидитетом Градачац

Коалиција „Заједно смо јачи“

1. Удружење младих "Ружичњак-Лос Росалеса" Мостар
2. Удруга "Сусрет" Читлук
3. Хуманитарна удруга "Afriel" Читлук
4. Удруга "Дјеца наде" Прозор-Рама
5. Хуманитарна удруга "Цвијет" Чапљина
6. Удруга глухих и наглухих "Слух" Мостар
7. Удружење "И" Коњиц
8. Удружење "Сунце" Мостар
9. Удруга параплегичара ХНК
10. Удруга за Down sindrom Мостар
11. Удружење слијепих и слабовидних особа Коњиц Јабланица
12. Удружење инвалида рада Мостар
13. Фондација Our kids Наша дјеца Мостар

Коалиција Координациони одбор организација особа с инвалидитетом Кантона Сарајево

1. Удружење "Оаза"
2. Унија цивилних жртава рата Кантона Сарајево
3. Удружење параплегичара и обољелих од дјечије парализе Кантона Сарајево
4. Удружење обољелих од церебралне парализе Кантона Сарајево
5. Удружење обољелих од мултиплесклерозе Кантона Сарајево
6. Удружење инвалида рада Кантона Сарајево
7. Удружење глухих и наглухих Кантона Сарајево
8. Удружење слијепих Кантона Сарајево
9. Удружење обољелих од полиомиелитиса, повреде мозга и кичмене мождине Кантона Сарајево
10. Удружење дистрофичара Кантона Сарајево

ДОДАТАК II – Опис структуре испитаника/ца⁷⁴

АТРИБУТИ	БРОЈ УЧЕСНИКА	АТРИБУТИ	БРОЈ УЧЕСНИКА
ДОБНА СКУПИНА		МЈЕСТО СТАНОВАЊА	
18 – 25	15	У власништву	48
26 – 40	36	Подстанар/ка	6
41 – 55	33	Са родитељима	41
56 – 70	15	Социјално становање	3
Преко 70	1	Недодијељен/а	2
ЗАПОСЛЕЊЕ		ВРСТА ИНВАЛИДИТЕТА	
Запослен/а	19	Тјелесни инвалидитет	66
Незапослен/а	56	Без способности вида/слабовидност	13
Издржавано лице	1	Недостатак слуха/умањена спосособност слуха	5
Властина пензија	2	Интелектуалне потешкоће	3
Инвалидска пензија	20	Психосоцијални инвалидитет	3
Породична пензија	2	Комбиноване сметње	10
ОБРАЗОВАЊЕ		НАКНАДА ЗА ИНВАЛИДИТЕТ	
Недодијељен/а	27	Туђа нега и помоћ	25
Основна школа	2	Инвалиднина	25
Специјална основна школа	0	Инвалиднина & туђа нега и помоћ	8
Средња школа	46	Право на ортопедски додатак	2
Специјална средња школа	10	Туђа нега и помоћ+ ортопедски додатак	3
Виша школа	4	Све од наведеног	9
Факултет	7	Не прима накнаду	24
Без образовања	4	Недодијељен/а	4
ГРАД		ПОЛ	
Бијељина	20	Женски	43
Добој	20	Мушки	57
Мостар	19		
Сарајево	21		
Тузла	20		

⁷⁴ MyRight Извјештај о индивидуалним искуствима, стр. 18.

ДОДАТАК III – Методологија мониторинга

Мониторинг индивидуалних искустава - Појединачна искуства особа с инвалидитетом⁷⁵

У складу са међународним мотом особа с инвалидитетом „Ништа о нама без нас” и са смјерницама које је израдио DRPI пројекат, представници/це организација особа с инвалидитетом из пет коалиција организација особа с инвалидитетом одабрали су особе за седмодневни тренинг током којег су стекле знање о људским правима особа с инвалидитетом и начину провођења мониторинга.

Три коалиције дјелују на простору три кантона у ентитету ФБиХ: Тузлански кантон, Кантон Сарајево и Херцеговачко-неретвански кантон. Коалиција „Колоси БН” из Бијељине покрива простор регије општина Бијељина, Угљевик, Лопаре и Зворник, које се налази у ентитету РС, док Коалиција Добој дјелује на подручју општина Добој и Теслић у ентитету РС, те општине Добој Југ у Зеничко-добојском кантону и Добој Исток у Тузланском кантону у ентитету ФБиХ⁷⁶.

Мониторинг индивидуалних искустава трајао је пет мјесеци, а обављало га је 25 особа с инвалидитетом. Читав процес је надгледало и координирало пет особа, теренских координатора/ица (за сваку коалицију по један координатор): Адиса Беговић, Јасминко Бијелић, Милорад Јовић, Јелена Мишић и Јасна Ребац. Они су били задужени за логистичке и административне задатке неопходне за организацију интервјуа као што је обезбјеђење особа за мониторинг, асистената/ца, организацију превоза и прилагођавања неопходна за интервјуе и извјештавање.

Обављено је 100 интервјуа с особама с различитим врстама инвалидитета на подручју пет регија у БиХ (Бијељина, Добој, Мостар, Сарајево, Тузла). Интервјуи су обављени с испитаницима/цама препорученим од организација особа с инвалидитетом, које дјелују на датом подручју. На подручјима на којима нису регистроване организације особа с инвалидитетом, кориштена је техника “лавине”, у којој први испитаник/ца предлаже сљедећу особу за интервју.

Интервјуи су трајали и до два сата, били су исцрпни и вођени су искључиво према упутама DRPI методологије с којом су се монитори упознали на тренингу чији организатор је био Центар за оријентацију друштва (COD) на почетку пројекта. У разговору с испитаницима/цама вршиоци мониторинга су настојали утицати на испитанике/це,

⁷⁵ MyRight Извјештај о мониторингу индивидуалних искустава, стр. 7-18

⁷⁶ Види: Додатак I- Организације особа с инвалидитетом које су учествовале у изради извјештаја

стварајући опуштenu и атмосферу повјерења, на начин да подстакну испитанике/це на отворен разговор о животним искуствима. Испитаници/це су могли навести и до три различита искуства за сваку област живота, како позитивна, тако и негативна, или и позитивна и негативна за сваку од области. Питања су се односила на осам области живота: приватност и породични живот, рад, осигурање прихода и подршке, образовање, информације и комуникације, здравље, хабилитација и рехабилитација, друштвено учествовање и приступ правди. Испитаници/це су такође били упитани и да кажу шта мисле који су узроци дискриминације над особама с инвалидитетом, разлози због којих особе с инвалидитетом не пријављују дискриминацију, као и да дају препоруке како би ситуација и животи особа с инвалидитетом били унапријеђени и побољшани.

Узорак од 100 испитаника/ца је уравнотежен по полу: 57 мушкараца и 43 жене. Највише испитаника/ца је средњих година: 36 испитаника/ца припада добној групи између 26 и 40 година, 33 испитаника/це добној групи између 41 и 55 година, док по 15 испитаника/ца припада старосним групама између 18 и 25, односно 56 и 70 година. Само је једна особа имала преко 70 година. Међу испитаницима/цама 46 је завршило средњу школу, десет специјалну средњу школу, завршену вишу школу имају четири испитаника/це, а седам њих има универзитетске дипломе. Заснован радни однос има само 19 испитаника/ца. Најзаступљеније су биле особе с тјелесним инвалидитетом (66 особа), јер су сви облици тјелесног инвалидитета узети у обзир при избору испитаника/ца: особе с параплегијом, дистрофијом, особе којима је ампутиран дио тијела, особе с повредом кичме и други облици тјелесног инвалидитета. Међу испитаницима/цама било је 13 слијепих и слабовидних особа, десет особа с комбинованим сметњама (особе које имају и тјелесни и сензорни инвалидитет или тјелесни инвалидитет у комбинацији са психичким поремећајима), пет глухих и особа са оштећеним слухом, три особе с интелектуалним потешкоћама и три с психо-социјалним инвалидитетом. У истраживању је учествовао 21 испитаник/ца из регије Сарајево, по 20 испитаника из регија Бијељина, Тузла, Добој и из Мостара 19 испитаника⁷⁷.

Након што су сви интервјуи прекуцани у текст, што су урадили/ле теренски/е координатори/це у свакој регији, прослијеђени су аналитичарима/кама података који су све интервјуе унијели у software Nvivo, намијењен квалитативној обради података. Три особе, аналитичари/ке података: Ира Адилагић, Елмедин Лело и Ведран Станић, у смјенама од по двоје су читали интервјуе и шифрирали животна искуства особа с инвалидитетом из интервјуа као позитивне или негативне примјере пет принципа људских права на темељу њихове инвалидности, а на основу смјерница израђених у склопу DRPI пројекта. Након

⁷⁷ У Мостару је један интервју био поништен због оскудности података, а надокнађен је једним додатним у Сарајеву. За додатан опис структуре испитаника и испитаница погледати Додатак II.

извршене анализе, аналитичари података су написали извјештај о резултатима мониторинга индивидуалних искустава.

Особе које су вршиле мониторинг и анализу прикупљених података су такође особе с инвалидитетом, чиме значај овог извјештаја добија на важности. Извјештај, као и цијели процес мониторинга први пут је у БиХ рађен на овај начин - радиле су га особе с инвалидитетом за особе с инвалидитетом.

Монитори и координатори/це су били: Ирфан Кулић, Мелита Чано, Амра Трго, Џевад Камбер, Хамида Чомор, Адиса Памук теренска координаторица, Тима Мусић, Алија Муратовић, Ениса Братовић, Нермина Омеровиц, Бранкица Јокић, Јасминко Бијелић теренски координатор, Гордана Ступар, Зорица Марковић, Младенка Михајловић, Борис Цвјетковић, Гојко Шурбат, Милорад Јовић теренски координатор, Предраг Радојчић, Љиљана Јелисић, Градимир Крагић, Едиб Скулић, Миленко Трипуновић, Јелена Мишић теренски координатор, Елма Дандић, Татјана Косак, Алмир Јахић, Иван Приморац, Јасна Ребац теренска координаторица.

Мониторинг система - Системске мјере подузете за заштиту и унапређење права особа с инвалидитетом⁷⁸

Као полазиште за анализу људских права особа с инвалидитетом у БиХ монитори система су користили *Конвенцију о правима особа с инвалидитетом*, те друге релевантне међународне документе из области људских права⁷⁹, *Устав БиХ*, *устава ентитета ФБиХ и РС*, *Дистрикта Брчко*, законодавство које се доноси на нивоу БиХ и босанскохерцеговачких ентитета, Дистрикта Брчко и политике и стратегије из области инвалидности.

У прикупљању информација, процјени акција за заштиту, промоцију и поштивање људских права особа с инвалидитетом, као и извјештавању и праћењу информација које се односе на заштиту особа с инвалидитетом у законодавству, политикама и програмима, извршитељи/це мониторинга су користили DRPI шаблон. У шаблону су жељели идентификовати критичне празнине и недостатке у законодавству и политичким оквирима у области заштите и промовисања људских права особа с инвалидитетом у БиХ и на њих скренути пажњу, те процијенити постојеће законе, политике и програме и степен у којем особе с инвалидитетом уживају своја права у пракси.

Имајући у виду да DRPI шаблон обухвата 44 питања која је требало обрадити према утврђеној методологији, осим устава, анализирани су сви они закони, подзаконски акти,

⁷⁸ MyRight Извјештај о мониторингу система, стр. 2-5.

⁷⁹ Списак 11 међународних и регионалних аката по DRPI методологији, погледати DRPI Law, Rights and Monitoring Template, стр. 5-6.

политике, програми и акциони планови који се односе на кључне области економског и друштвеног живота у којима особе с инвалидитетом остварују људска права. Прилично захтјевна методологија по којој се мониторинг и извјештавање требало реализовати, а која је према мишљењу реализатора/ица мониторинга примјеренија државама са једноставнијом, централизованом структуром, наметала је обавезу анализе и обраде јако великог броја закона, подзаконских аката, политика и програма⁸⁰.

Имајући у виду изворне надлежности централних институција државе БиХ, те улогу и значај ентитета ФБиХ и РС и њихове надлежности за законодавно нормирање, а с циљем анализе стања усклађености законодавног система БиХ са *Конвенцијом о правима особа с инвалидитетом*, анализирано је и обрађено око 160 закона и других докумената релевантних за припрему извјештаја (подзаконски акти, политике, стратегије, акциони планови, извјештаји и слично), који се односе на особе с инвалидитетом. Анализа је извршена по свим питањима од значаја за мониторинг.

Највећи изазов са којим су се суочили реализатори/ице мониторинга био је и само проналажење докумената, као и прикупљање других података, јер на нивоу државе БиХ и њених ентитета ФБиХ и РС нема јединственог регистра прописа који се односе на особе с инвалидитетом, односно, који обезбјеђују примјену *Конвенције о правима особа с инвалидитетом УН*.

Додатни проблем у приступу и анализирању докумената представљао је и формат у којем су се документи могли пронаћи (тврди формат, различите електронске форме, велики број измјена закона без постојања пречишћених текстова и слично), јер су два од три систем монитора били слијепе особе, што у ствари и говори о стању и могућностима приступа особа с инвалидитетом основним државним информацијама у БиХ.

У складу са DRPI методологијом, за реализацију системског мониторинга креиран је систем за прикупљање релевантних међународних и домаћих правних аката који је кориштен у процесу мониторинга система. У сталним контактима и на редовним састанцима монитори система су се међусобно упознавали са процесом прикупљања потребних докумената, договарали су ниво до којег ће правни систем „по дубини“ бити анализиран, те су се усаглашавали о међународним документима који ће бити узети у обзир приликом анализе и сачињавања *Извјештаја о мониторингу система*. У изради овог извјештаја у обзир су узети документи којима је БиХ приступила на нивоу УН и документи релевантни за процес

⁸⁰ БиХ је организирана као сложена држава: различите области се законима регулишу на различитим нивоима власти (држава, ентитети, Дистрикт Брчко, кантони и општине). Тако је и социјални сектор у БиХ регулисан Уставом БиХ, Уставом ФБиХ, Уставом РС, Статутом Брчко Дистрикта, релевантним законима на ентитетском нивоу и на нивоу кантона, а велики дио права из ове области се остварује на нивоу општина (локални ниво власти)

придруживања ЕУ (у припреми извјештаја обрађено је укупно 13 најзначајнијих међународних докумената).

Мониторинг и анализу законодавног система у оквиру пројекта радила су три експерта, уједно и активисти у покрету особа с инвалидитетом: Фикрет Зуко, Сувад Захировић и Зоран Добраш, уз стручну и техничку подршку Сафете Баковић и Рајка Кличковића.

Мониторинг медија - Медијски описи и покривеност инвалидности⁸¹

За потребе мониторинга праћени су водећи штампани медији у БиХ у периоду од априла до септембра 2013. године. Статистички су обрађена 224 најразличитија текста који се, директно или индиректно, баве тематиком особа с инвалидитетом. Ради се о свакодневном мониторингу девет дневних новина, 15 седмичних и двоседмичних издања и 17 мјесечних издања. Све ове новине биле су подвргнуте мониторингу с циљем идентификовања неке од преко 50 задатих кључних ријечи за претрагу, која је обухватала изразе који се користе приликом обраћања особама с инвалидитетом. Кључне ријечи које су кориштене за претрагу текстова у новинама узете су из *Кодекса о начину представљања особа с инвалидитетом у медијима*, а које се, као и листа штампаних медија, налазе у прилогу овог извјештаја⁸².

Аутор извјештаја, Жељко Бајић, нашао се пред обавезом да одговори на кључна питања која проистичу из DRPI методологије:

- начин извјештавања о правима особа с инвалидитетом
- заступљеност теме у медијима
- које новине су посветиле највише пажње проблематици особа с инвалидитетом
- у којим рубрикама се појављују чланци посвећени особама с инвалидитетом
- да ли су особе с инвалидитетом примарни извор информација у текстовима

Извјештај је настао методом квантитативне и квалитативне анализе садржаја штампаних издања која излазе у БиХ или представљају регионална издања медија на једном од језика народа у БиХ, а чије редакције су у сусједним земљама.

Доминира најједноставнија новинарска форма - информација, свега неколико је интервјуа, а само један текст могао би се назвати репортажом. Више од половине текстова су непотписани, добар дио су преузете агенцијске вијести различито редиговане (зависно о уређивачкој политици појединих издања). У складу с уобичајеном уређивачком праксом, новинарима/кама почетницима/цама се дају мање сложене теме, имају понајвише право на

⁸¹ MyRight Извјештај о мониторингу медија, стр. 4-7 и 11

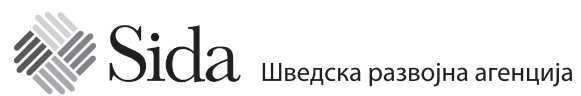
⁸² Погледати MyRight Извјештај о мониторингу медија, стр. 11 за списак анализираних медија

грешку и професионални пропуст. Чланцима доминира социјални приступ. Највише је информација о различитим социјалним давањима, инвалиднинама, инвалидским пензијама, итд. Таквих информација била је безмало половина (91). Извор информација су скоро искључиво надлежне институције, организације особа с инвалидитетом само у случајевима ако су незадовољне одређеном одлуком државног органа. Квантитативно, текстова који третирају одређени аспект људских права било је за један више (92), ипак што се квалитета и уредничког третмана тих информација тиче далеко су заостајале за текстовима о социјалним аспектима. Медији, заједно с организацијама особа с инвалидитетом, морају више радити на подизању свијести јавности о томе да особе с инвалидитетом имају иста права као и остали грађани и да су власти у обавези да испуне своје обавезе и према њима.

Скраћенице

БиХ	Босна и Херцеговина
БД	Брчко Дистрикт Босне и Херцеговине
БДП	Бруто друштвени приход
DRPI	Disability Rights Promotion International - Међународна промоција права особа с инвалидитетом
ЕУ	Европска унија
ФБиХ	Федерација БиХ
Конвенција	Конвенција о правима особа с инвалидитетом Уједињених нација
КМ	Конвертибилна марка БиХ
LGBT	Особе које су лезбејке, геј, бисексуалци и транссексуалци
ООСИ	Организације особа с инвалидитетом
ОСИ	Особе с инвалидитетом
ПОИ	Пројекат подршке припреме Политике у области инвалидности у БиХ
РС	Република Српска
УН	Уједињене нације
ВОС	Вијеће особа с инвалидитетом
COD	Центар за оријентацију друштва

Рад MyRight - EMPOWERS PEOPLE WITH DISABILITIES
је финансијски подржан од:

with funding from

Austrian
 Development Cooperation

